

VARGA ISTVÁN

TÖRVÉNYTELEN GYERMEKEK TARTÁSA, MINT SZOCIÁLIS VÉDELMI MECHANIZMUS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

A házasságon kívül született gyermek volt a törvénytelen gyermek az 1946 előtti Magyarországon. Ők egy olyan speciális helyzetű társadalmi réteget alkottak, amely ma nem létezik. Speciális helyzetük jogállásukból fakadt: a természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíj fizetésének kötelezettsége terhelte. (Az apa a gyermekkel nincs családi kapcsolatban.) A tanulmány azt a szociálpolitikai jellegű helyzetet mutatja be, ahogy a törvénytelen gyermekek és édesanyjuk megélhetését az állam közvetetten, tartásdíj útján biztosította.

Bevezetés

A szociálpolitika történetének konfliktuselméleti felfogása a szociálpolitika gyökerének a – gyári munkásság törekvései nyomán kiharcolt – munkaügyi szabályokat, különösen pedig a társadalombiztosítási ellátásokat tekinti. A téma szakirodalmában azonban azt a felfogást támogatja, miszerint a szociálpolitika nem vezethető vissza kizárólag erre az egy gyökerre, hanem tekintetbe kell venni más fejlődési vonalakat is; ilyenek például a családpolitika és a gyermekek után járó ellátások (Szikra, 2010), a lakásépítés (Gyáni, 1992), illetve a vállalati jóléti politika (Simonik, 2007). Leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy a jóléti állam kiépülése előtt is több olyan állami beavatkozás létezik, mely szociális védelmi szerepet tölt be, és amely alapjául szolgál a későbbi szociálpolitikai megoldásoknak.

A házasságon kívüli születés a házasság kialakulása óta létezik, és egészen a közelmúltig¹ általában tiltott dolognak, devianciának számított. A patriarchális társadalmakban ennek megfelelően az ilyen kapcsolatból származó gyermek, illetve édesanyja helyzete, megélhetése bizonytalan volt.

¹ 1946. évi XXIX. törvény mondta ki, hogy: „A házasságon kívül született gyermek mind az anyának, mind az atyának, mind ezek rokonainak egyaránt rokona... úgy illetik jogok és terhelik kötelezettségek, mintha a gyermek házasságból született volna.” 1946. évi XXIX. sz. törvénycikk 19. §. Ezzel a törvénytelen gyermekek speciális réteghelyzete („... a törvénytelen születés mára teljesen elfelejtett jogi és társadalmi kategóriája...”, Karády, 2012: 31) formálisan megszűnt, elnyerték ugyanazokat a jogokat, amelyek addig csak a házasságból születetteket illették meg.

Ezt a bizonytalanságot jól szemlélteti, hogy a magyar nyelv milyen sokszínű (többé-kevésbé ma is használatos) módon említi a törvénytelenül születő gyermekeket:²

- szerelemgyerek,
- virágbó vót,
- természetes gyermek,
- megesett lány (magzata),
- lelencgyerek,
- balkézből született gyermek,
- potyagyerek,
- pottyantott gyermek,
- hadigyerek,
- törvénytelen ágyból született,
- tisztátalan ágyból származott,
- orozva csinált kölkök,
- zabigyerek,
- fattyú.

A felsorolás sorrendisége az elfogadástól, az enyhe elítélésen át a teljes elítélésig, a megbélyegzésig tart.

A törvénytelen szülés/születés hazai feldolgozása hosszú ideig általában a jogi szabályozás és a hátrányos helyzet bemutatására terjedt ki. A magyar statisztika a kezdetektől nyilvántartja, hogy egy születés házasságból, vagy azon kívül történik-e. Megbízható adataink tehát 1870-től vannak. A témát elsőként feldolgozó Laky Dezső több országra kiterjedő statisztikai adatok alapján a pusztá leírásnál többre alig vállalkozott (Laky, é. n.). Az Ájus-Henye szerzőpáros *„Orozva csinált kölkök”* című műve az 1880–1910 közti időszak statisztikai adatait mutatja be. Ezen túl a szerzők igyekeznek összefüggésekre is rámutatni *„...bebizonyosodott, hogy az illegitimitás megértése csak igen sok tényező együttes figyelembevételével lehetséges, az anyakönyvezés pontatlanságától kezdve a házassági szokásokig.”* (Ájus-Henye, 1992: 104). Balogh Judit a jogtudomány oldaláról, főleg a törvényesítés aktusait mutatja be (Balogh, 1996). Gyáni Gábor a cselédség története kapcsán vizsgálja a törvénytelen születéseket és társadalomtörténetileg megalapozott modellt állít fel a cselédség és a törvénytelen születés összefüggéseiről (Gyáni, 1983). Tóth Zoltán árvaszéki iratok elemzése során művében a beszédes című, *„A városodás és a rendezetlenség újratermelődése”* című fejezetben mutatja be a törvénytelen születések ok-okozati összefüggéseit (Tóth, 1989).

A téma szociálpolitikai nézőpontú feldolgozása azonban eddig nem történt meg, holott a törvénytelen születésből következő depriváció, illetve a helyzetre reagáló technika (a gyermektartásdíj) szinte kínálja a téma ilyen tárgyú feldolgozása-

² Tárkány Szücs Ernő, 1981: 141–142; Balázs Kovács Sándor, 2000: 265–266; Nagy 1994; Somlai, 2002: 163.

sát. Maga a szociálpolitikai szakirodalom sem figyelte fel a témára, azonban a szociológiával, szociálpolitikával foglalkozó korabeli szerzők leíró jellegű műveiben fel-felbukkan (pl. Cziglányi 1939; Csorna 1929; Esztergár 1936; Szokolai 1939).

A tartásdíj (bár inkább egy jövedelemhelyettesítő jogi megoldásnak tekintik, azaz nem szokták a hagyományos szociálpolitikához sorolni) köztes helyet foglal el az informális szolidaritás és az állam jogi aktusai közt. Már nem azonos az önkéntes szolidaritással, de az állam még csak szabályozást vállal, nevezetesen a nemző apát kötelezi tartásdíj fizetésére. Ez hasonló ahhoz a klasszikus helyzethez, ahogy létrejött az intézményesült szociálpolitika egyik formája, a társadalombiztosítás. A piacról anyagi erő hiányában nem megfelelően kielégíthető a szükséglet, a jötevők és jótékony szervezetek munkája a „tűzoltással” jellemezhető, ezért az állam cselekvésre, beavatkozásra kényszerül. Jelen tanulmányban tehát a tartásdíjat olyan szociális védelmi mechanizmusnak tekintem, amely fejlett szociálpolitika hiányában nyújtott (messze nem teljes körű) ellátást egy speciálisan rászoruló rétegnek. Célom továbbá, hogy szakmai vitát is generáljak a kérdéstről.

Vizsgálatom kvalitatív kutatás, amelynek során forráskutatást, forráselemzést, dokumentumelemzést és diskurzuselemzést végeztem. Magától értetődő, hogy ezzel párhuzamosan a korabeli szakirodalmak, jogszabályok és statisztikák felkutatása és másodelemzése is megtörtént.

1. A modern állami szabályozás és a tartásdíj (kikényszerítés) kezdetei

1.1. Az első magyar házassági törvény

A polgári házasságot bevezető 1894. évi XXXI. törvény értelemszerűen nem szabályozta a házasságon kívül született gyermek tartását, de a tartásdíj két típusát nevesítette. Rendelkezett a napjainkban már talán meglepőnek tűnő nőtartásról, azaz, ha a válásban a feleség nem volt vétkes, és nem volt elégséges jövedelme, a férj vagyoni helyzetének és társadalmi állásának megfelelően eltartani volt köteles, ameddig a volt feleség új házasságot nem kötött (90-93. §).

A gyermekek esetében egy meglehetősen homályos szakasz szabályozta a tartásdíjat és az elhelyezést. Ez utóbbit részletesen, nevezetesen ha a szülők másként nem egyeztek meg, a gyermekek hét éves életkorukig anyjuknál, hét éves kor fölött a nem vétkes szülőnél, ha pedig mind a két szülő vétkes volt, a fiúk az apánál, a lányok az anyánál maradtak. A tartásdíjról a bontó ítéletben kellett határozni, de hogy milyen módon, arra nézvést csak azt határozta meg, hogy azt mindkét szülő jövedelme arányában köteles fedezni, ha arra a gyermek vagyona nem elégséges (95. §). Viszont ha a bíró a perbeli körülményeket nem tartotta elegendőnek a döntéshez, a per befejezése után az ügyiratokat áttehetette a gyámhatósághoz (96. §). Ez utóbbit akár tekinthetjük előremutató intézkedésnek is, mert feltehe-

tőleg a gyámhatóság járatosabb volt a tartás és nevelés költségeinek meghatározásában, mint a törvény hatályba lépése után felálló válóperes bíróságok.

A gyermektartásdíj perek azonban a válások³ alacsony száma miatt hosszú ideig főleg a házasságon kívül született gyermekek tartására irányultak. Így volt ez az 1920-as, 30-as években is, amikor a jóléti állam még csak kevéssé befolyásol(hat)ta az emberek szolidaritásról alkotott felfogását; sőt, a tartásdíjra vonatkozó jogi normák is főleg a bírói gyakorlatban fogalmazódtak meg.

1.2. *A törvénytelen születésű gyermekek jogi helyzete a két világháború között Magyarországon*

Molnár János szerint 1946 előtt a gyermekvédelem terén csak „szórványos jogszabályok álltak rendelkezésre” (Molnár, 1954: 3). Ezen állítással csak részben tudunk egyetérteni, mert a magunk részéről inkább a jogszabályok koherenciáját hiányoljuk. Ez a törvénytelen gyermekek helyzetét rendező jogszabályokra mindenképp igaz, mert a családjogi kérdések a magánjog körébe tartoztak. A házasságon kívül született gyermek jogállása 1946 előtt Magyarországon:

1. Az anyja leánykori vezetéknevét viseli.
2. Az anyja vallását követi.
3. Az anyja állampolgárságát követi.
4. Községi illetőségét az anyja községi illetősége szabja meg.⁴
5. Jogilag csak az anyjával és annak vérrokonaival van rokonságban.
6. Törvényes öröklési jog csak az anyjával és annak vérrokonaival szemben illeti meg.
7. A gyermek természetes és törvényes gyámja az anyja; ha az anyja kiskorú, akkor a gyámhatóság rendel ki gyámot.
8. A természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíjfizetés kötelezettsége terheli, a gyermekkel nincs családi kapcsolatban (Cziglányi, 1939: 33–41; Csorna, 1929: 127–128; Esztergár, 1936: 128–130).

Az első hét pont egyértelműen szabályozza az identitást és társadalmi helyzetet meghatározó tényezőket. Az utolsó pont azonban ambivalens módon előírja, hogy bár az apa semmilyen családi kapcsolatban nincs a gyermekkel, de mégis tartásdíjat kell fizetnie. Ezt a tartásdíjat fizetheti az apa önként, szabadon megállapodva az anyával. Ennek hiányában az állam bírósági úton ad lehetőséget a probléma megoldására. A bíróság egyedi döntések sorozatát hozza, egyediként mérlegelve az egyes esetek körülményeit, hiszen minden eset más és más. Összeségben azonban kialakul egy joggyakorlat a megítélt tartásdíj nagyságáról a meg-

³ Az 1930. évi népszámlálás szerint 57 066 elvált lakos élt Magyarországon (38 261 nő és 18 805 férfi). Budapest székesfőváros adatai 18 945 fő (13.076 nő és 5 869 férfi). Az ország népessége ekkor 8 688. 319 fő (4 438 209 nő és 4 250 110 férfi), Budapest adatai 1 006 184 fő (546 560 nő és 459 624 férfi) (Az 1930. évi népszámlálás: 234.)

⁴ Ennek kiemelt jelentősége volt a szociális ellátásokhoz való hozzájutásnál.

ítélés szempontjairól. A tartásdíjnak a megítélése ugyanakkor a redisztribúciónak egy sajátos formája, hiszen kötelezéssel jön létre, akárcsak a korai szociálpolitikai törvények.

Meglátásunk szerint tehát a bíróság közbeiktatásával egy szociálpolitikai jellegű ellátás jön létre. Másként fogalmazva, a szociálpolitika egy korai megnyilvánulását látjuk, hiszen a szabályozás és ezáltal a kikényszerítés, a szociálpolitika felé tett első lépés, akárcsak a munkáltatók fizetésre kötelezése a gyári törvényeknél.

2. A szociális védelem kontextusa

Ferge tanulmánya a szociálpolitika definícióiról több megközelítési módot említ. A *pragmatikus megközelítésben* jelentős szerepet játszik az állam, egyrészt, mint szabályozó, másrészt, mint újraelosztást végző. Fontos, hogy a piac megkerülésével az állampolgárok szükségleteit elégíti ki.

A *funkcionalista megközelítés* szerint az ellátatlanság a társadalom újratermelődését és integráltságát veszélyezteti⁵. Itt is megjelenik a piac révén kielégíthetetlen szükségletek fedezése/átvállalása.

A *strukturális-dinamikus megközelítés* az állam és az állampolgárok közötti változó viszonyra helyezi a hangsúlyt. Következésképpen állandó mozgásban van, és különféle társadalmi csoportok harcolnak a szükségleteik elismeréséért. Összességében, az állam és az állampolgár közötti jogviszony intézményesülése (Ferge, 1991: 72–76).

Ezen kívül, főleg hazánkban, van a szociálpolitikának egy szűken vett értelmezése is, ami a *szegénypolitikával* egyenlő. Ez érdemes és érdemtelen szegényekre osztja a rászorultakat, és annak eldöntéséhez, hogy ki melyik kategóriába tartozik, egyedi elbírálásra van szükség (Ferge, 1991: 77).

Kétségtelen, hogy a törvénytelen gyermekek esetében ezen meghatározások mindegyike jelen van. A megesezt lány és gyermeke részéről támad egyfajta *szükséglet* [kiemelés V. I.]. Az érintettek egy része ezt ki tudja elégíteni, mert jó anyagi helyzete lehetővé teszi, hogy a piacon szolgáltatást vásároljon. A többiek ellátatlannak, és mivel a születések 7–10 százaléka házasságon kívüli⁶, ezért meglehetősen nagy, több százezer főt kitevő társadalmi réteget alkottak a korabeli Magyarországon. A korábban említett joghátrányok miatt az ő esetükben inkább beszélhetünk a *társadalom integráltságát* [kiemelés V. I.] veszélyeztető tényezőről. Ezért a korabeli viszonyok között az állam az apa tartásdíjra kötelezésével elégíti ki a szükségleteket, amit ugyan nem nevezhetünk igazából a *szükségletek fedezé-*

⁵ „Szociális kérdések mindig voltak – írja Esztergár –, *jelentőségüket azonban számuk és súlyosságuk adta meg.* (Esztergár 1936: 3). A házasságon kívül született gyermekek védelmének külön fejezetet szentel nagy ívű munkájában, ahol a bíróság és a közigazgatás több ponton együttműködik a „*szociális kérdésként meghatározott*” (kiemelés: V. I.) törvénytelen gyermekek védelmében (Esztergár, 1936: 126–133).

⁶ Ld. bővebben az 4. fejezetben.

sének-átvállalásának [kiemelés V. I.], de közvetetten mégiscsak ez történik. Végezetül az állam és az állampolgárok közötti *változó viszonyról* is beszélhetünk, hiszen a korábban említett 1946. évi XXIX. sz. törvénycikk éppen az állandó mozgást, egyfajta „civilizációs folyamatot” hivatott jelképezni. Összességében tehát egy intézményesült viszonyról beszélhetünk, de tisztában kell lennünk azzal, hogy a korszak szociálpolitikáját a szegénypolitika jellemezte (Ferge, 1986), amit leginkább a „kezdetleges” mellett a „felemás” (Szikra, 2008: 46), „kétvágányú” (Szikra, 2008: 43) jelzőkkel illelhetünk.

3. A törvénytelen viszonyok

A negatív jogi megítélésen és nyelvi megbélyegzésen túl (illetve részben abból következően) a kiközösítést, a gyermek szerencsétlen, nehéz sorsát, a megvetést emelik ki a témával foglalkozó korabeli szerzők (Cziglányi, 1939: 23; Laky é.n.:3; Tárkány Szücs, 1981: 141). „Az a körülmény, hogy valaki házasságon kívüli viszonyból származik, társadalmi megbetegedéseknek nyitja meg a lehetőségét” (Esztergár, 1936: 126). Ez megjelenik a magasabb csecsemőhalandóságban, a magasabb gyermekkori halandóságban, a bűnözésre való hajlamban és a prostitúcióval való kapcsolatban is (Gyáni, 1983: 114–118; Laky é.n.:1–56; Szél, 1929: 119; Pálosi, 1927: 100; Westernmarck, 1910: 51). Mindezt a korabeli gyermekvédelem csak töredékesen tudta ellensúlyozni, bár Csorna Kálmán a törvénytelen gyermekek védelmét a négy nagy gyermekvédelmi terület egyikeként határozta meg⁷ (Csorna, 1929: 17).

Máday a „törvénytelen viszonyok” név alatt foglalja össze a törvényes család ellentéteit:

1. *Szabadházasság/vadházasság* (amit ma élettársi kapcsolatnak hívunk).

Mivel nincs házasságkötés, a törvény nem ismeri el, így a családjog rendelkezései nem terjednek ki rá.

2. *A maitresse-rendszer.*

A szabadházassághoz hasonló intézmény, de itt a középosztályba vagy főúri körökbe tartozó férfi és egy társadalmilag, vagyonilag alacsonyabban álló nő kapcsolatáról van szó. A férfi eltartja (kitartja) a nőt, ő pedig cserébe szerelemmel fizet. Általában nincs közös háztartás, a férfi csak időnként látogatja meg a nőt.

⁷ Ez a négy terület a következő: „1. a nyilvános oktatás- és nevelésügy, 2. a szegény és árva, a talált és törvénytelen gyermekek védelme, 3. a zuhlás veszélyének kített és bűnöző gyermekek oltalmazása és 4. az ipari gyermekvédelem” (Csorna, 1929: 17–18). Csorna tehát helyesen, a prevenció fontosságára hívta fel a figyelmet, amely napjainkban is kiemelt jelentőségű (lehetne), hiszen a kisgyermekkorban nyújtott szociálpolitikai ellátások (szemben a szankcionálással) a későbbiekben bőven megtérülnek.

3. *Házasságtörés.*

Ennek két fajtáját különbözteti meg. A nemi ösztönnek engedelmeskedő, alkalmasszerűen elkövetett, és a tartós viszonyra kifejlődött szeretőtar-
tást. (Ez utóbbi hasonlít a maitresse-rendszerre.)

4. *Kéjrendszer* (prostitúció).

A nő a szerelmi ölelést bocsátja áruba pénzért. Fontos megkülönböztetni
egyrészt a rendőri felügyelet alatt álló és a titkos kéj nők kategóriáját, más-
részt a fő- és mellékfoglalkozású kéj nőket.

5. *Szabadszerelem.*

Férfi és nő anyagi érdektől mentesen egyesül. Nem jellemző rá az állandó-
ság, emiatt a prostitúcióval rokon, de erkölcsileg távol áll tőle, és a szabad-
házassággal sorolható egy kategóriába (Mády 1908: 586–588)

Érdemes ezen tipológia alapján kutatásom tipikus eseteivel megismerked-
nünk, bár a felsorolt 5 kategória elkülönítése nehézkes.

1. eset⁸ – *A szabadházasság/vadházasság (TML P. 1530/1927)*

1927. május 12-én az élettársi kapcsolatuk megszűnése után indított az apa (az
ács foglalkozású K. István) ellen gyermektartási keresetet M. Rozália 25 éves há-
zicseléd. Gyermeük, az 1925. szeptember 1-jén született M. István ekkor már 20
hónapos. Mint a keresetlevélből kiderül, 1927 márciusáig a szülők **együtt éltek**
(kiemelés: V. I.): „*K. I. három és féleven át együtt lakott és szerelmi viszonyt folytatott
velem 1927. március haváig.*”

Valószínűleg nem túlzás vadházasságról beszélünk, mert a születési anya-
könyvi kivonatban csak az anya volt feltüntetve szülőként, az apa nem. Tehát az
apa a gyermeket nem vette a nevére, bár utólagos házasságkötéssel is törvényesít-
hető lett volna. Mindenesetre bizonyosak lehetünk benne, hogy addig gyermeké-
ről gondoskodott, mert M. Rozália csak az életközösség megszakadásától, 1927.
március 1-jétől igényelt 20 pengő gyermektartásdíjat havonta, szülési, anyatartási
és gyermekelengye igénye pedig nem volt.

1927. május 30-án került sor a tárgyalásra, ahol a bíróság a felek együttmű-
ködésének következtében már ezen a napon ítéletet is hozott. Megítélt 15 pengő
havi gyermektartásdíjat és 49 pengő perköltséget. Az indokolás szerint: „*Alperes
elismerte, hogy a gyermek tőle való (...) az összecszerűséget kifogásolta. Mint ácsmun-
kásnak napi 4 P jövedelme van. (...) Ezt a bíróság alapul véve havi 15 P. megítélést
tartotta megfelelőnek tekintve alperes jövedelmét, másrészt hogy egy ilyen társadal-
mi állású gyermek eltartásához ez elég*⁹ (kiemelés: V. I.), *s hogy 16 éves korában
keresőképes, 16 éves koráig megítélte a tartásdíjat.*”

⁸ Az idézett esetekben adatvédelmi okokból a felek vezetéknevének kezdőbetűjét használom.

⁹ A társadalmi állás által meghatározott szükségletre később térek ki.

2. eset – Maitress és/vagy prostituált (TML P. 446/1934)

A katolikus vallású 21 éves N. Borbála 1933. december 9-én szülte meg N. Júliát, majd 1934. február 17-én tartásdíjkeresetet adott be P. Lajos főkönyvelő ellen.

N. Borbála igényelt 50 P tartásdíjat havonta, 150 P gyermekágyi munkavesztéséget, szülési és kelengyeköltséget. Vagyoni-kereseti viszonyait egyiküknek sem ismerjük, de az átlagos igény dupláját jelentő összegből és P. Lajos foglalkozásából (főkönyvelő) arra következtethetünk, hogy jövedelmi viszonyai az átlag feletti-ek voltak. P. Lajos vallomásában elismeri, hogy tényleg közösült a felperessel, de „...felperes hatósági engedéllyel rendelkező hivatásos kéjnök volt Dombóváron, és a közösülés a nyilvános találka házban történt”. Ezt követően a bíróság hivatalos igazolást kért a felperes foglalkozásáról. Ennek alapján „A bíróság a dombóvári fősolgabíró 1449/1934. sz. értesítése alapján tényként állapítja meg, hogy felperest a közigazgatási hatóság 5/1933. sz. alatt 1933. évi február 22. napjától 1933. május hó 24. napjáig, mint kéjnököt nyilvántartotta.” N. Borbála azzal védekezett, hogy az alperes őt „kivette” a nyilvánosházból, és néhány hétig közös háztartásban éltek. (Ez esetben a maitresse-rendszer is megvalósulni látszik.) Feslettségét azonban igazolta az, hogy kéjniként nyilván volt tartva, ilyenkor pedig a természetes apa személyét meghatározni nem lehet. A bíróság a tartásdíjkeresetet elutasította, és a felperest kötelezte a perköltség megfizetésére.

3. eset – Szabadszerelem és vadházasság (törés) (TML P. 1512/1932)

Sz. Katalin 1930. június 10-én szülte meg Sz. Tibort. A tartásdíj keresetet azonban jóval később, 1932. május 6-án adja be, ezért visszamenőleg csak 1931. október 1-jétől tart(hat) igényt 20 pengő tartásdíjra, valamint 100 pengő 80 fillérré munkamulasztás címén.

Az apa, H. István tönkrement kereskedő, aki egy ideig árufuvarozóként is dolgozott. Ennek a látszólagosan mellékes körülménynek kiemelt jelentősége van, mert az akkor még autófuvarozó H. István 1929. szeptember 10-én elhívja Sz. Katalint **autókirándulásra**¹⁰ (kiemelés V. I.) „...ez alkalommal elmentünk a nyergespusztai erdő felé, ahol közösültünk. A viszonynak az lett a következménye, hogy teherbe estem, és 1930. június 10-én Tibor nevű gyermekem született.”

H. István a nő feslett életmódját igyekszik bizonyítani, ez azonban nem sikerül, mert Sz. Katalin elismeri: „...Az való igaz, hogy 1927 körülbelül októbertől 1931. októberig együtt éltem K. Jánossal.” Az iratok szerint adóügyi jegyzőként dolgozó férfival való vadházasság lehet oka, hogy csaknem 2 év telt el a gyermek születésétől a kereset beadásáig.

A tartásdíj kereset azonban nem a volt élettárs ellen került beadásra, és bár láttuk, hogy mindkét fél elismerte a megcsalást, ez végül nem vezetett a bíróság szerint a feslettség megállapításához: „Felperes ugyan maga is beismerte, hogy 1927

¹⁰ Cseh-Szombathy korszakalkotó műve mutatta be, hogy az Egyesült Államokban a személygépkocsi is közrejátszott a fiatalok szexuális érintkezési szokásainak változásában (Cseh-Szombathy, 1979: 59). Hazánkban az autók alacsony száma miatt ez nyilván csak nagyon korlátozottan tudott megjelenni, de mint látjuk, előfordult.

októbertől 1931. októberig K. Jánossal előbb Nakon, majd Dombóváron együtt élt, és erre az időre esik a fogamzás ideje is, azonban ez a bíróság megítélése szerint nem meríti ki a feslettségnek azt a fokát, mely miatt tartásdíj ne volna követelhető.” Ennek megfelelően megítélte 15 pengő havi tartásdíjat és 80 pengő szülési anyatartási költséget.

Fellebbezésre nem került sor, de Sz. Katalin 1933 júliusában végrehajtást kér az elmaradt 22 havi tartásdíj és a szülési anyatartási költség kifizetésére.

Mint az esetek is mutatták a törvénytelen születéssel adva volt tehát a hátrányos helyzetet stigmává merevítő állapot, melyben maguk a témával foglalkozó korabeli szerzők is gyakran azt ismertetik, hogyan lehet törvényessé tenni ezen gyermekeket. Ez volt a törvényesítés, ami jogi kiskapuként, a törvénytelen születés esetén szinte a kezdetektől fennállt. Lehetővé tette, hogy a törvénytelen gyermek a törvényes gyermek jogállásába lépjen, jogi és társadalmi helyzete rendeződjön. Megléte jelzi, hogy ha csekély mértékben is, de volt lehetőség a törvénytelen születésből adódó hátrány mérséklésére. Ennek két¹¹ útja: a szülők utólagos házassága, vagy királyi (a két világháború között kormányzói) kegyelem általi törvényesítés (Csorna 1929: 128; Hattyuffy, 1900: 60–82, Esztergár 1936: 129–146). Ezenkívül az örökbefogadás jogintézménye is tulajdonképpen törvényesítésként funkcionált, bár nem erre találódott ki. Kormányzói leirattal azonban néhány tucat, örökbefogadással és a szülők utólagos házassága által néhány száz utólagos törvényesítésre került sor évente (Varga 2008), ezért ennek hatásai meglehetősen korlátozottak voltak.

Nem tudjuk melyik típusú törvényesítés történt az 4. sz. esetben, de a törvénytelen születés negatív hatásaitól éppen megszabadult anya ekkor már saját törvénytelen gyermeke tartása iránti perben harcolt a tartásdíjért.

4. eset – A törvényesített anya (TML P. 2452/1927)

B. Erzsébet földműves napszámosnő és Gy. Ferenc uradalmi kocsis kapcsolatából 1927. július 7-én születet B. Ferenc.

1927. július 29-én jegyzőkönyv készült B. Erzsébet által a bíróság előtt előadott szóbeli keresetről. E szerint 1926. július és november közt szerelmi viszonyt folytatott Gy. Ferencsel. Tartásdíjigényét is előadja: „A szüléssel mindössze 3 heti munkamulasztást számítok fel, ami vasárnapokat kivéve 18 munkanapot tesz ki, s minthogy a napi dologidőben ezzel napi 2 P. 40 fillér napszámot veszítettem, munkamulasztásom összesen 43 P. 20 fillér összegnek felel meg. A szüléssel kapcsolatban kelengye és a bábaasszonynak összesen 30 P. 40 fillér kiadásom merült fel.” Ezen túl 24 pengő havi gyermektartásdíjat igényel a fia 14 éves koráig.

¹¹ Wenzel Gyula említi még a „római pápa kegye” általi törvényesítést, de ez értelemszerűen csak a katolikusok közt volt lehetséges, és csak egyházi és egyházbírói tekintetben volt hatása (Wenzel 214–215. p.).

1927. szeptember 2-án került sor az első tárgyalásra. Ezen Gy. Ferenc elismerte, hogy közöszültek, de a gyermeket nem ismeri el magáénak, mert szerinte B. Erzsébet másokkal is közöszült. Hivatkozik továbbá alacsony jövedelmére, ami „...16q gabona, 4 méter dorongfa, egy hold kukoricaföld és jelenleg nőtlen (...) előadja továbbá, hogy öreg korú szüleit ő tartja.”

1927. szeptember 20-án került sor a második tárgyalásra. B. Erzsébet csatolja gyermeke születési anyakönyvi kivonatát. „...és előadja, hogy az abban feltüntetett M. Erzsébet ő vele azonos, mert a B. nevet *utólagos törvényesítés útján* (kiemelés V.I.) csak a napokban kapta.”

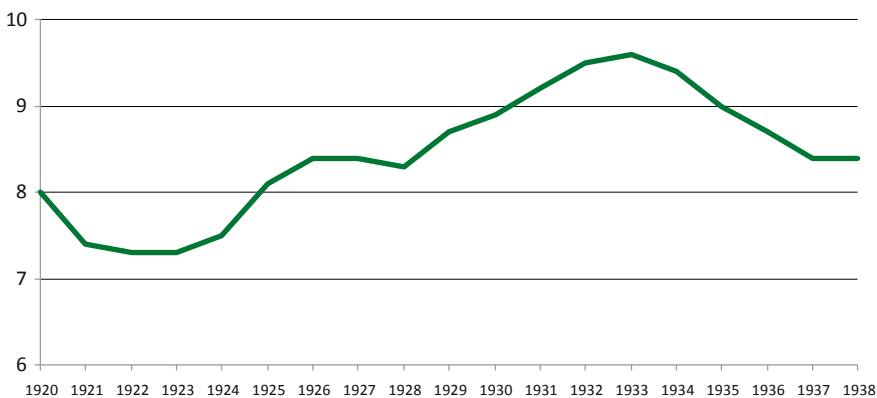
Ezen a tárgyaláson ítéletet hozott a bíróság. Megítélt 18 pengő tartásdíjat, valamint a munkamulasztásra és a gyermekkelengye költségekre a teljes igényelt összeget. Az indokolás szerint: „A tartásdíj megállapításánál figyelembe vette a bíróság, hogy alperes is szegény gazdasági cseléd, ki szüleit tartja, ezért a megállapított összeget tartotta megfelelőnek, amely a létét alperesnek, ha fizeti is, nem veszélyezteti, és egy ilyen társadalmi állású gyermek tartására elég.”

4. A törvénytelen születés statisztikai adatai

A magyar statisztika már a kezdetektől számon tartotta, hogy törvényes házasságból, vagy azon kívül születik valaki. A törvénytelen születések számáról tehát megbízható adatokkal rendelkezünk.

Hogy tisztában legyünk a tendenciákkal, a vizsgált korszakot néhány évvel kiegészítve azt látjuk, hogy a 10 százalékot nem haladta meg, ugyanakkor hét százalék alá sem csökkent a törvénytelen születések aránya. Ez a viszonylagos állandóság születésszámra átszámítva 15–19 000 élve születést jelentett évente (KSH, 1992: 148-151). Összességében tehát egy többszázezer főt kitevő társadalmi réteget jelentettek a törvénytelen születésű személyek.

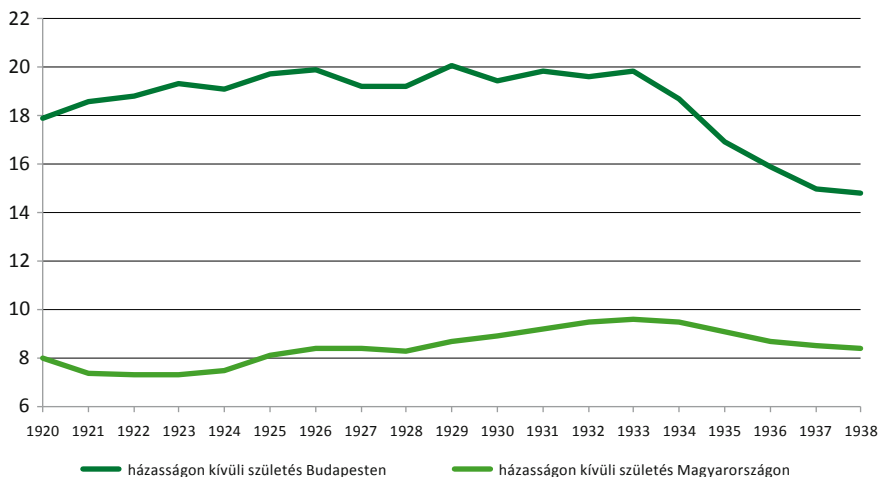
1. ábra: Házasságon kívüli születések aránya Magyarországon, 1920–1938, %

Forrás: Történeti statisztikai idősorok 1992: 148–151

A 2. sz. ábra a budapesti (ami a maival ellentétben, kezdetben 10, majd az 1930. évi XVIII. törvénycikk alapján 14 kerületből állt) és az országos törvénytelen születési arányokat mutatja. Az eltérés hasonló tendencia mellett több mint kétszeres. Budapesten minden ötödik, míg vidéken csak minden tizenegyedik gyermek született házasságon kívül.

2. ábra: Házasságon kívüli születések aránya
Budapesten és Magyarországon, 1920–1938, %

Forrás: Történeti statisztikai idősorok 1992: 148–151

5. A kutatás

5.1. A kutatási helyszín és a kutatott időszak

A forráskutatás terepe a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára volt. Mivel a gyermektartási pereket az 1911. évi I. törvénycikk 1. §. 2. i). pontja alapján, első fokon a járásbíróóságok tárgyalták, a legnagyobb mennyiségben éppen maradt Dombóvár¹² Járásbíróóság 1926–37. közé eső időszakát dolgoztam fel. Ennek számszerűségét szemlélteti az 1. táblázat.

A kutatás nyitó évének kiválasztását segítette, hogy 1926 a pengő bevezetésének éve¹³, a korabeli infláció pedig a korábban koronában megadott tartásdíj-követelések összehasonlítását meglehetősen nehezítette volna. Természetes lett volna az utolsó békeévet, 1938-at, a korszak lezárultát jelentő 1945-öt, vagy

¹² Dombóvár város fontos vasúti csomópont volt a vizsgált időszakban (ma is az), így vonzáskörzetével együtt jól megjeleníti mind a mezőgazdasági, mind az ipari, mind a kereskedelmi/szolgáltató szektort.

¹³ Az 1925. évi XXXV. törvénycikk vezette be a pengőt 1927. január 1-jei hatállyal.

a törvénytelen gyermekek egyenjogúsítását törvénybe foglaló évet, 1946-ot választani a kutatás záró dátumának. Az elmúlt évek új kutatásai azonban bemutatják, hogy a korabeli szociálpolitikára mekkora hatással volt a fajvédelem, illetve, hogy a korabeli redisztribúció sokszor a zsidónak tekintett polgárok kárára működött (Szikra 2008; Ungváry 2013). Magam ezt az új paradigmát fontos határvonalként tartom, de választásomat erősítette, hogy a második zsidótörvény, az 1939. évi IV. törvénycikk 3. §-a megtiltotta, hogy zsidó – törvényesítés által – magyar állampolgárságot szerezhessen. A harmadik zsidótörvény, az 1941. évi XV. pedig nem csak a zsidónak és nemzsidónak tekintett állampolgárok közötti házasságot tiltotta meg (9-10. §), ezzel belekényszerítve a szerelmeseket gyermekvállalás esetén a törvénytelen születésbe, hanem a büntetni rendelte azokat a zsidó férfiakat, akik házasságon kívüli nemi viszonyba kerültek magyar honos tisztességes nemzsidó nővel (15. §). Mindezek miatt az első zsidótörvény¹⁴ elfogadása előtti évet (1937) tekintem kutatásom másik határvonalként. Ezzel egyben jelzem, hogy az 1938–1945 közötti időszak külön kutatás tárgyát képezi.

1. táblázat: Peres ügyek a Dombóvári Járás területén 1926–37.

Év	Összes per db	Gyermektartási per, db (%)	Megtalált perirat db
1926	3956	5 (0,126)	3
1927	4548	8 (0,176)	6
1928	4593	5 (0,109)	3
1929	5520	8 (0,145)	7
1930	5641	6 (0,106)	1
1931	4317	7 (0,162)	3
1932	3966	12 (0,302)	8
1933	3081	9 (0,292)	5
1934	2781	13 (0,467)	11
1935	2936	4 (0,136)	2
1936	2971	11 (0,370)	8
1937	4018	11 (0,274)	10
<i>Összesen:</i>	<i>48328</i>	<i>99 (0,205)</i>	<i>67*</i>

* 1926-ban két esetben voltak a pénzüsszegek koronában megadva, ezért ezeket a statisztikába nem vontam be.

¹⁴ Azaz az 1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról, tehát ide nem értve a Numerus clausust (az 1920. évi XXV. tc-et: A tudományegyetemre, műegyetemre, a budapesti közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiára való beiratkozás szabályozásáról.)

5.2. A kutatás módszertana

5.2.1. Forráskutatás

Forráskutatásom első fázisában a főljástromkönyv¹⁵ és a mutató segítségével az adott év pernyilvántartásaiból (összesen 48 328 címszóból) ki kellett keresnem a gyermektartási pereket. Az így létrejött esetszámot (99) azonban a hiányzó ügyek száma a kétharmadára (67) apasztotta.

Forráskutatásom második fázisában a meglévő periratok – melyek ugyan az előadói ívekben összegyűjtve, ott azonban gyakran idő- és logikai rendbe rendezés nélkül (időnként hiányosan) szerepeltek – szisztematikus átvizsgálása következett. Ezen eredeti dokumentumok adták a kutatás bázisát, hiszen ezekből nyerhettem választ a vizsgálati szempontokra. Másként fogalmazva, a legfontosabb levéltári források, ahonnan a kutatás során információkat lehet nyerni, a következők:

1. *A keresetlevél*

A keresetlevelet a felperes állította ki ügyvédjén keresztül, ezért elsősorban a hozzá kapcsolódó információkat tartalmazta: az anya adatai, (az anya szemszögéből) a fogantatás körülményei, a követelt tartásdíj összege és az egyéb követelések.

2. *A szegénységi bizonyítvány*

Szinte mindegyik anya kérte a bíróságtól a szegényjog megadását, amelynek igazolásához kellett a szegénységi bizonyítvány. Ezt az illetékes települések elöljárói, jegyzői töltötték ki. Ha a perhez csatolva megmaradt, akkor képet kaptam az anyák vagyoni helyzetéről, keresetükről, arról, állandó-e a jövedelmük, fizetnek-e adót.

3. *A születési anyakönyvi kivonat*

Főleg a demográfiai adatok megismerését segítette a születési anyakönyvi kivonat. Ez általában a gyermek és az anya esetében maradt fenn. Tartalmazta a születés időpontját, a gyermek, illetve a szülő(k) neveit, életkorát, vallását és foglalkozását.

4. *A jegyzőkönyvek*

A bírósági tárgyalás során a bizonyítás iratok bemutatása és főleg tanúk maghallgatása alapján történt. A jegyzőkönyvekből a tanúmehallgatások történései, a tanúk (gyakran) egymásnak ellentmondó véleménye során nemcsak a bíróság számára derült ki a vélhető eseménylánc, melynek vége a törvénytelen születés, hanem a kutató számára is kibontakozott a valóságnak a konstruálása.

¹⁵ A főljástromkönyv a pereket 7 kategóriába osztotta. A gyermektartási perek a vagyoni jogi kategóriában szerepelnek, egyéb tartási perek, valamint pénzbeli követelések társaságában.

5. Az ítélet

Meghatározó információforrásként szolgált az ítélet szövege, hiszen itt szerepelt, mennyi a megítélt tartásdíj, az indoklásból pedig megismertem a tartásdíj megítélésének szempontjait. Előfordult, hogy az ítéleten kívül más irat nem maradt fenn, így az ítéletből tudtam kideríteni a gyermek, alperes, felperes életkorát, foglalkozását.

6. Egyéb iratok

Kiegészítő információkat hordoztak a fentiekben nem említett iratok, pl. idézések, fellebbezések, folyamodványok, nyilatkozatok.

5.2.2. A diskurzusok kutatása

Szociálpolitika-történeti forráskutatásom egyben mikrotörténeti kutatás is, amely *„...éppen átlagosságánál fogva tekinthető „reprezentatívnak”, mivel mikrokozmoszként foglalja magába azokat a vonásokat, melyek egy meghatározott történelem valamely társadalmi rétegére jellemzőek...”* (Ginzburgot idézi Gyáni, 1997: 152), valamint a valóság konstruálásának kutatására tett kísérlet. A konstrukcionalizmus mint tudásszociológiai irányzat azt vizsgálja, hogy a társadalomban a dolgok hogyan jönnek létre. A hétköznapi tudást a másokkal való diskurzus hozza létre, majd tárgyiasul, és mint meglévőre tekintünk rá (Szöllösi, 2012: 35-44). Miként konstruálja, majd oldja meg a korszak társadalmi problémát? A zömmel alacsony iskolázottságú, írni-olvasni alig tudó megesett lány felkeresi az ügyvédet. Ő – a lány elmondása és a jogi taktikának megfelelően – leírója által szövegbe foglalja a történéseket. Az eseményeknél jellegükből/intimitásukból fakadóan csak a két peres fél (nemző apa és az anya) volt jelen. Ezt követően a bíróság előtt (a bírósági eljárásban) megkezdődik a tanúvallomásokból a valós történet (re)konstruálása, amely során a felek és a „profi” résztvevők (a bíró, az ügyvédek) a különféle élethelyzetekre különféleképpen hivatkoznak. Végül nem csak az apaság bírói úton¹⁶ történő megállapítására kerül sor, hanem esetről esetre annak megállapítására is, hogy melyik gyermek (és anya) mekkora tartásdíjat érdemel.

Ezt a folyamatot a konstrukcionista elmélet egyik kutatási módszerével, a diskurzuselemzéssel¹⁷, ezen belül konverzációelemzéssel, valamint kritikai diskurzuselemzéssel vizsgáltam.

Ez a kutatási módszer a szövegek társadalmi előállítását valóságteremtő gyakorlatként fogja fel. A diskurzuselemzés alapelve, hogy amikor a nyelv segítségével az igazságot megjelenítjük, az igazság nem valami eleve adott, ami a nyelv közvetítésével válik láthatóvá. Valójában a nyelv révén tudjuk megteremteni és kifejezni szubjektivitásunkat, általa vagyunk képesek társadalmi tevékenységeket

¹⁶ A korszakban vérvétel alapján még nem volt lehetséges az apaság megállapítása, ezt csak az 1947. június 1-jén hatályba lépett 30.000/1947. I.M. számú rendelet tette lehetővé.

¹⁷ „A történelem szüntelenül arra oktat minket, hogy a diskurzus nemcsak egyszerűen tolmácsolja a küzdelmeket és az uralmi rendszereket, hanem érte folyik a harc, általa dül a küzdelem; tehát a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek ígyekeznek megkaparintani.” (Foucault, 1998: 51)

kifejteni, hatalmi relációkat kialakítani (Carver, 2004: 144). Sőt „*A diskurzus-elemzés azonban nem az igazságot magát keresi, hanem inkább arra kíváncsi: ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és állítását hogyan próbálja meg nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni.*” (Carver, 2004: 146).

A kritikai diskurzuselemzés (critical discourse analysis – CDA) a kutató a szöveg elmélyült formai és tartalmi elemzése során kapott eredményeket összefüggésbe állítja a szöveg kontextusát adó társadalmi, kulturális, politikai rendszerrel. Végső célja pedig, hogy a szöveg által a társadalomról, annak működési mechanizmusairól, ezen belül is a társadalomban működő hatalmi viszonyokról tudjunk meg többet, mert Foucault-ra¹⁸ alapozva elmondhatjuk, hogy a hatalom gyakorlásának legfőbb eszköze a nyelv, szövegek elemzése leleplezi az uralkodó diskurzust, azonosítása és elemzése révén a társadalom, a hatalom működési mechanizmusairól tudhatunk meg többet (Birher et al., 2014).

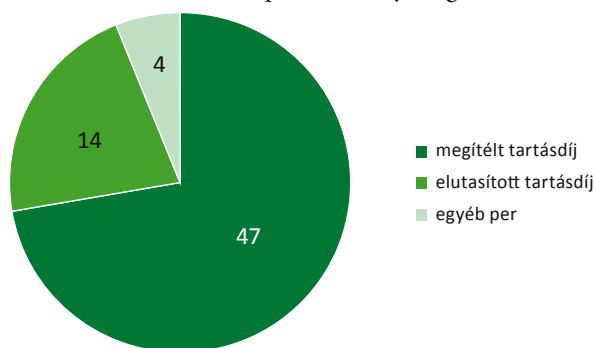
6. A gyermektartási per és a szereplők statisztikai jellemzői

A diskurzuselemzés eredményeinek ismertetése előtt azonban ismerkedjünk meg a kutatás „technikai paramétereivel”, azaz a megítélt tartásdíjjal kapcsolatos különféle szám adatok, összegek és időtartamok százalékos megoszlásának bemutatásával.

6.1. A per eredményessége

Az esetek háromnegyedében a bíróság megítélte a tartásdíjat. Tehát a minta alapján elmondható, hogy egy gyermektartási pernek jó eséllyel vágott neki egy megesezt lány. (Azonban az érem másik oldala, hogy a bíróság nem ítelt meg tartásdíjat kb. minden negyedik esetben.)

3. ábra: A per eredményessége

¹⁸ Ez a megközelítés a jelenlegi gyermekvédelmi rendszer működési mechanizmusait elemző kutatásokban is megjelenik (pl. Rácz 2012; 2016).

Az esetek harmadában (18 eset) fellebbeztek a felek, egyaránt 9-9 esetben az alperes (az apa), és a felperes (az anya). Arányokat tekintve azonban az anyák csaknem háromszor annyian fellebbeztek, mint az apák, a 16 pervesztes anyából kilenc fő (56%) a 45 pervesztes apából kilenc fő (20%).

Az alperesi (apai) fellebbezések két esetben voltak sikeresek, azaz a tartásdíj-kérelmet a felsőbbíróság elutasította. A felperesi (anyai) fellebbezések négy esetben voltak sikeresek, az elsőbíróság által elutasított a tartásdíjkérelmet a felsőbbíróság megítélte. 12 esetben a fellebbezés ellenére a felsőbbíróság ugyanúgy döntött, mint az elsőbíróság, öt esetben a felperes (anya) továbbra sem kapott tartásdíjat, hét esetben az alperes (apa) továbbra is tartásdíjfizetésre volt kötelezve. A fellebbezések tehát kis mértékben az anyáknak kedveztek, de jelentősen nem változtatták meg az elsőfokú ítéletek arányát.

Négy esetben nem törvénytelen gyermek tartása ügyében indult a vizsgált per. Egy esetben gyermekölés történt, a szülő nő így kerülte el a törvénytelen születést. Három esetben a felek megegyeztek a tartásdíjról való lemondásról, közülük két esetben az anyai nagyszülők és az édesapa között folyt a per, egy esetben pedig a nemző apa és a leányanya, valamit leendő férje kötött megállapodást.

6.2. A perek hossza

A legrövidebb per 18 nap alatt zajlott le, fellebbezés esetén pedig 2,5 hónapig tartott. A leghosszabb első fokú per több mint egy évig (14 hónap) tartott, fellebbezés esetén pedig csaknem két évig (23 hónap) tartott az eljárás. A perek átlagos hosszúsága 4,4 hónap, a fellebbezéses pereké 9,6 hónap, a fellebbezés tehát több mint duplájára növelte az ítélezési időt.

A perek időbeli hosszúságának azért van kiemelt jelentősége, mert az anya és gyermeke megélhetése annál bizonytalanabb volt, minél jobban elhúzódott a pereskedés, hiszen ellátást csak utólag kaptak (amennyiben azt megítélte a bíróság).

6.3. A gyermekek

6.3.1. A gyermekek neme

A gyermekek többsége fiú (azaz 26 lány és 33 fiú), ami megfelel annak a statisztika törvényszerűségnek, hogy több fiúgyermek születik. Sajnos a periratok hiányosságai miatt négy esetben nem lehetett megállapítani a gyermekek nemét.

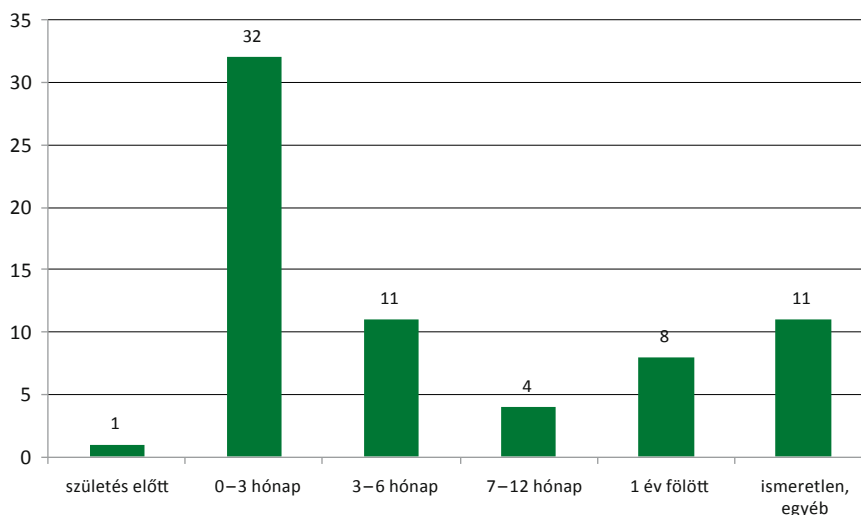
6.3.2. A gyermekek életkora a kereset beadásakor

Az anyák kétharmada a gyermek születése utáni 6 hónapban (sőt felük már 3 hónapon belül) beadta a keresetet, nyilván minél előbb pénzhez kívántak jutni, hogy a szülés időpontjában a felmerülő költségeket rendezni tudják és a gyermeket el tudják tartani.

Egy elég jelentős kisebbségnek (nyolc fő, 12%) nem volt sürgős a tartásdíj megítélése, hiszen több mint egy évet (a legidősebb gyermek, aki után a tartásdíjat megítélték, néhány nap híján öt éves volt) is vártak a kereset beadásával. Ők azok, akik valamilyen háttérrel, pl. vagyon, élettárs, támogató szülők, tartásdíjat önként fizető apa rendelkeztek. Ezen háttér megszűnte után ők is rákényszerültek a tartásdíj igénybevételére, ekkor azonban nem fizetés esetén, visszamenőleg már csak korlátozott összegeket tudott megítélni a bíróság.

A gyermekek átlagéletkora a kereset beadásakor 8,15 hónap, egy esetben pedig a gyermek születése előtt 2 hónappal adták be a keresetet (5. sz. eset).

4. ábra: Életkor a kereset beadásakor, %

5. eset – A születés előtti tartásdíjkérelem (TML P. 4004/1937)

S. Jenő kereskedő és T. Ilona 28 éves katolikus vallású takarítónő kapcsolatából 1938. február 2-án született T. József. Meglepő módon S. Jenő (aki családos ember volt, ezért feleségéről és lányáról is kellett gondoskodnia) azonnal vállalta az apaságot, sőt a 100–130 pengős jövedelméből felajánlott 10 pengő havi tartásdíjat, és 60 pengő szülési költséget. T. Ilona azonban ezeket az összegeket kevesellte, és még a gyermek születése előtt (1937 decemberében) megindította a gyermektartási pert.

T. Ilona keresete ekkor napi 2 pengő napszám, tulajdonában van egy 1000 pengő értékű ház 3/48-ad része (azaz értéke 62,5 pengő). Tartásdíjigénye: 25 pengő havi tartásdíj, 50 pengőt munkamulasztás miatt, 25 pengő gyermekkelengye költség, 40 pengő szülési-gyermekágyi költség és 1000 pengő magánjogi csábítás, erkölcsi kártérítés címén. Ez utóbbit azért, mert: „...*függő helyzetemet kihasználva, engem ki feddhetetlen életű, érintetlen és tapasztalatlan voltam elcsábított, tehát férjhez menési lehetőségeimet csökkentette...*”

A bíróság végül megítélt 15 pengő havi tartásdíjat, valamint 80 pengő szülési költséget. Az erkölcsi kártérítést azonban elutasította, mivel: „Egy 28 éves takarítónő (...) tapasztalatlanak nem tekinthető. Felperesnek tettevel, annak következményeivel tisztába kellett lennie.” A megítélt tartásdíj S. Jenő keresetének 11,5–15 százaléka.

6.4. Az anyák

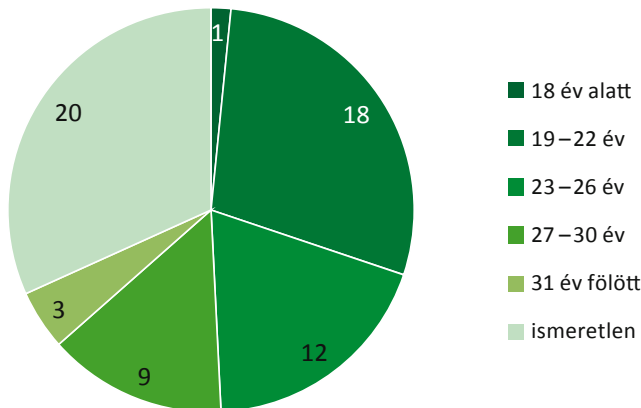
6.4.1. Az anyák vallási megoszlása

A nagyszámú hiányzó adat miatt nehézkes következtetéseket levonni az anyák vallási megoszlásából, azonban feltételezhető, hogy nincs jelentős eltérés a mintában szereplő anyák vallása és a járás lakosságának¹⁹ vallási megoszlása között.

6.4.2. Az anyák életkora

Az anyák többsége a szülőképes kora első időszakában hozta világra gyermekét, és csak elvétve fordult elő 31 év feletti szülés. A legfiatalabb anya 17 évesen, a legidősebb 36 évesen szült. Az anyák átlagéletkora a születéskor 24 év (23,96 év).

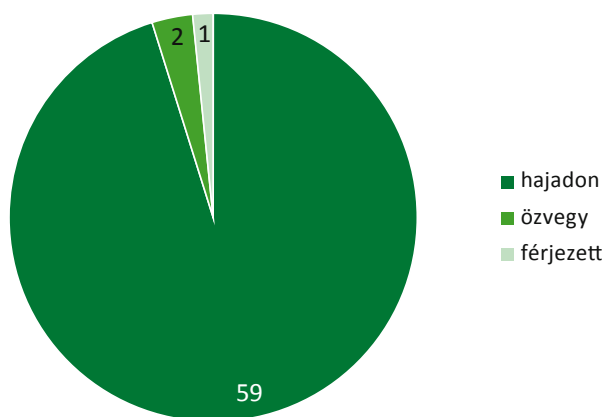
5. ábra: Anyák életkora szüléskor

¹⁹ A Dombóvári Járás lakosságának vallási megoszlása ekkor (%): katolikus: 93,11, református: 2,64 izraelita: 2,56, evangélikus: 1,48 (1930. évi népszámlálás: 144–115).

6.4.3. Az anyák családi állapota

6. ábra: Anyák családi állapota

A periratokban 20 alkalommal konkrétan szerepel az anya hajadon volta, 39 esetben pedig a körülményekből és az adatokból következtetni lehet rá. Ezen anyák nagy részét partnere azzal hitegette, hogy elveszi feleségül. A házasság elmaradása és a szülés után azonban az anyáknak gyermektartási pert kellett indítaniuk, hogy megélhetésük biztosítva legyen. Bár túlnyomórészt hajadonok voltak, kitéve annak, hogy törvénytelen gyermeket szülnek, előfordult, hogy özvegyasszony (6. számú eset), sőt férjezett nő (7. számú eset) szült törvénytelen gyermeket.

6. eset – Özvegy nő törvénytelen gyermeke (TML P. 233/1933)

Özv. Gy. Szvetozárné 36 éves katolikus vallású háztartási alkalmazott, havi jövedelme 32 pengő és teljes ellátás. Két törvényes gyermeke van, a 11 éves István és a nyolc éves Katalin: I. Lajos nőtlen, foglalkozása MÁV-segédtsízt, kereseti- vagyoni viszonyai ismeretlenek. Kapcsolatukból 1932. február 26-án megszületett Gy. Ilona.

Az özvegy édesanya 1932. március 8-án adta be a gyermektartási keresetet I. Lajos ellen. Felperes szerint alperes a gyermeket először magáénak ismerte el, később viszont arra akarta őt rávenni, hogy a gyermeket elhajtsa, amit ő természetesen elutasított. Havi 20 pengő tartásdíjat igényelt a bíróságtól, szülési-anyatartási és gyermekkelengye-költséget viszont (nem tudjuk, miért) nem.

Alperes védekezésében azt állítja, hogy pénzért közösült a felperessel. „Ő 10 P-t kért, én 3 P-t ígértem, mire ő a 3 P előre való fizetése ellenében hajlandó volt velem eljönni.” Felperes kérte a szegényjog megadását is, de alperes szerint ez nem jár neki, mivel szerb állampolgár. Alperes szerint a felperes férje nem halt meg, a gyermeknek tehát van egy törvényes apja, így tartásáról neki kell gondoskodnia. Felperes védekezésésképpen megpróbálja Szerbiából megszerezni férje halotti

anyakönyvi kivonatát. 1932. május 23-án pedig kéri, hogy a per iratait 5 hónapig tegyék nyilvántartásba, mert: *„...miután a pécsi m. kir. állami gyermekmenhelyen gyermekemet nekem kell szoptatni 5 hónapig, amég gyermekemet el nem választom, onnan nem távozhatom, de pénzem nincsen, s így peremben a szükséges intézkedéseket meg nem tehetem”.*

A bíróság az iratokat 5 hónapra nyilvántartásba rendelte ugyan, de azzal az indoklással, hogy 5 hónap haladékot ad az anyakönyvi kivonat beszerzésére. Az anyakönyvi kivonat helyett felperes csak egy kézzel írott igazolást tudott szerezni arról, hogy a férj tényleg elhalálozott.

A bíróság ezt nem fogadta el bizonyítéknak és 1933. január 24-én a tartásdíj-kérelmet elutasította. Az indoklás így szólt: *„Mint hogy így nincs bizonyítva, hogy felperes gyermeke törvénytelen, bíróság a felperest keresetével elutasította, és mint per-vesztést a költségek megfizetésére kötelezte.”*

A bíróság az ítéletnél csak azt a tényt vizsgálta, él-e a férj. Mivel a halálát nem sikerült bizonyítani, azt feltételezték, hogy él. Tehát a gyermek törvényes apja ő, attól függetlenül, hogy ki a nemző apa. A gyermek, bár tartásdíjat nem kapott, de annyi nyeresége volt, hogy a törvényes gyermek jogállásába került

7. eset – Férjzett nő törvénytelen gyermeke(i) (TML P. 66/1937)

S. Henrik 1933. október 28-án vette feleségül B. Erzsébetet. Mindketten evangélikus vallásúak, a feleség 19, a férj 25 éves. A férj a házasság harmadik hetében megtudta, hogy felesége mástól már teherben van, és hamarosan szülni fog. Másnap a feleséget hazaküldte a családjához. Együttélésük három hétig tartott, de törvényesen el nem váltak. A feleség 1933. december 12-én Erzsébet, 1935. február 10-én Margit nevű leánygyermeknek adott életet.

A két gyermek törvényesnek számított, mert az anya házasságban élt. S. Henrik azonban nem akart a törvényes apja lenni két olyan gyermeknek, akik nem tőle származnak, ezért a gyermekeket törvénytelenítettette. 1936. október 27-én a m. kir. törvényszék a gyermekeket törvénytelen származásúnak mondta ki.

A szövevényes ügynek ezzel még nem lett vége. B. Erzsébet 1937. január 7-én gyermektartási keresetet adott be a S. Károly tejnagykereskedő ellen. Mint írja, 1933-ban náluk szolgált, és a tejnagykereskedő kiskorú diák fia csábította el, ezért az apa (azaz a vélelmezett nagypapa) az alperes.

B. Erzsébet a következő összegekre tartott igényt: 20 pengő tartásdíj havonta és 130 pengő szülési, gyermekágyi és gyermekkelengye költség. A keresetben megemlíti saját viszontagságos sorsát: *„...mivel törvénytelen gyermekem van, férjemtől elváltam, s egyedül küzködöm minden támogatás, tartás nélkül gyermekeimmel (...) Alperesék tönkretették az életemet, s mint érintetlen és tapasztalatlan leány, férjhezmenetelem meghiúsult, illetőleg tönkre lett téve...”*

Alperes tagadta, hogy a gyermek a fiától származna. A fia a fogamzási időben csak a tavaszi iskolaszünet idején volt otthon, ekkor is nemi betegségben szenvedett, a nemi élettől el volt tiltva. Ezen tényt orvosi vallomás is megerősíti: *„Én*

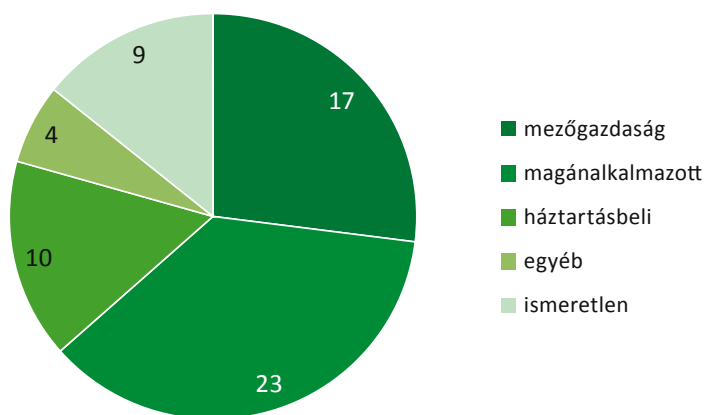
a nevezettet, mint minden gonoreás beteget eltiltottam a közösüléstől, bár ez a betegség nem zárja ki azt, hogy az illető nemi életet éljen.”

A fiú betegségét és hogy rosszul volt, több tanú is igazolta. A felperes viszont az elcsábítás tényét, és a közösülést nem tudta bizonyítani. Ezért a bíróság az 1937. június 11-i tárgyaláson a tartásdíjkérelmet elutasította.

6.4.4. Az anyák foglalkozása

Az anyák negyede mezőgazdasági dolgozó (napszámos 15 fő, gazdasági cseléd egy fő, földműves egy fő). Több mint harmaduk városi cseléd²⁰ (háztartási alkalmazott 17 fő, takarítónő két fő, szobalány egy fő, szakácsnő egy fő, bejárónő egy fő, házvezetőnő egy fő). Hatoduk (tíz fő) nem dolgozott sehol – a szülői házban, vagy az élettársuknál éltek eltartottként (közülük azonban hárman korábban bizonyíthatóan napszámosként dolgoztak). Az egyéb kategóriában szereplő egy-egy üzemvezető, munkásnő, szülésznő, kéjő az ipart, egészségügyet illetve a korabeli „szolgáltató” szektort képviseli.

7. ábra: Az anyák foglalkozása

²⁰ Gyáni Gábor a városi cselédséget bemutató monográfiájában a társadalomtörténeti háttér megvilágításával modellszerűen ismertette a törvénytelen születés és a cseléd foglalkozás összefüggését.

A modell röviden összefoglalva: a cselédként dolgozó lány/asszony keresményét igen gyakran hazaküldte a családnak, vagy a család támogatása céljából, vagy azért, hogy a szülők stafíringot vegyenek számára. Ezen gazdasági ok mellett a cselédnek állás motivációja volt még az erkölcsi megbélyegzés miatti menekülés, a házasságon kívüli teherbeesés, vagy a férjtől való különköltözés (Gyáni, 1983: 87–92; 2000: 172). A nagyváros szabadabb légköre azonban gyakran vezetett premaritális nemi kapcsolathoz, melynek az esetek egy részében törvényszerű következménye volt a törvénytelen gyermek. A két világháború között Budapesten a törvénytelen gyermekek harmada származott cselédanyától (Gyáni, 1983: 212–213).

6.4.5. Az anyák jövedelmi viszonyai

Az anyák jövedelméről töredékes adataik vannak, mindössze 15 esetben ismerjük a jövedelmük (többé-kevésbé) pontos összegét, melynek átlaga 34,1 pengő. Ennek az átlagnak csaknem duplája a bizonyíthatóan legmagasabb jövedelemmel rendelkező, egyik gyári munkásnő anyja keresete, ami 66 pengőt tett ki havonta.

A napszámos anyák jövedelme napi 0,7-3 pengő közé esett. Ha feltételezzük azt, hogy egy hónapban 24 napot dolgoztak, és télen-nyáron minden nap kaptak munkát, akkor elérhették a 17-72 pengő közti összeget. Ez az összeg az elérhető maximumot jelentette, a valóság valószínűleg ennél jóval kevesebb volt. (Elég, ha csak arra gondolunk, hogy télen egyáltalán nem volt munkalehetőség.)

A háztartási alkalmazottak, cselédek jövedelme 10-35 pengő²¹ közé esett havonta. E mellé természetesen még járt a teljes ellátás is, ételmszerre és szállásra tehát elméletileg nem kellett költeniük.

6.4.6. A tipikus anya

A mintában szereplő tipikus anya húszas éveie elején járó városi cseléd, vagy mezőgazdasági dolgozó (napszámos). Általában magát áldozatként feltüntetve hiszékenységgel, illetve partnere udvarlásával és a házasság ígéretével magyarázza a nemi aktus létrejöttét, amelyből a gyermek született.

6.5. Az apák

6.5.1. Az apák vallása

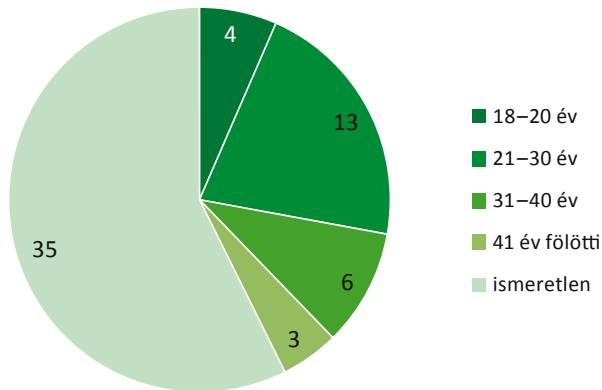
Az apák vallását mindössze 3 esetben ismerjük, mindhárman katolikusok. Ebből semmiféle következtetést levonni nem tudunk, hacsak azt nem, hogy a bírósági eljárásban a felek vallásának (és ezt a nyilván nem tartás miatt biztosra vehetjük) ekkor még nem volt szerepe. Ezt a kutatás határainál ismertetett joghátrányok miatt fontosnak tartom jelezni.

6.5.2. Az apák életkora

Csak 26 esetben ismerjük az apák életkorát, míg az anyáknál 43 esetben ismerjük. (A gyermek születési anyakönyvi kivonatában csak az édesanyjuk életkora szerepelt, az apák életkora az egyéb peres iratokból volt kideríthető – amennyiben ott szerepelt.)

²¹ Összehasonlításképpen: a korszakban a budapesti cselédek átlagbére havi 36 pengő volt egy hónapra (Gyáni, 1983: 90), azaz a mintában szereplő legmagasabb cselédbér sem éri el a budapesti átlagbért.

8. ábra: Az apák életkora a szüléskor

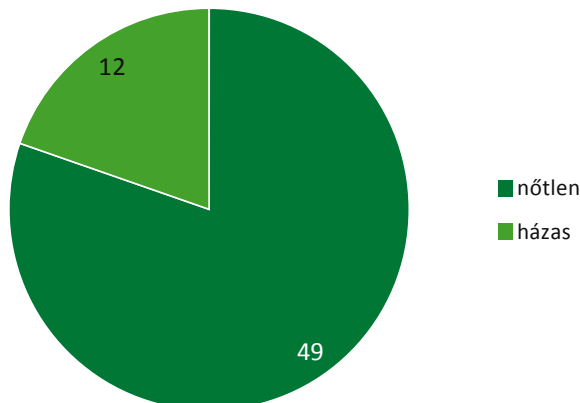

A legfiatalabb apa 18 év alatti, a legidősebb 54 éves volt. Az apák átlagéletkora 28,9 év, tehát átlagosan öt évvel voltak idősebbek az anyáknál. Ennek megfelelően az ismert életkorú apák negyede (nyolc fő) 31 év feletti, sőt 45; 51; 54 évesek a legidősebbek, ami a nőknél (valószínűleg a szülőképes kor határa miatt) teljesen hiányzott. Az apák életkorának önmagában nincs nagy jelentősége, a többi szociológia jellemezővel együtt azonban segítheti a következtetések levonását.

6.5.3. Az apák családi állapota

Az anyák szinte kizárólag hajadon többségével szemben, minden ötödik apa házasságán kívüli kapcsolatból, házasságtöréssel nemzett gyermeket. Ezzel nemcsak az utólagos házasság, így a törvényesítés legegyszerűbb lehetősége záródott be a gyermek számára, hanem az apáknak újabb konfliktust vállalva szembe kellett nézniük feleségükkel is.

9. ábra: Az apák családi állapota

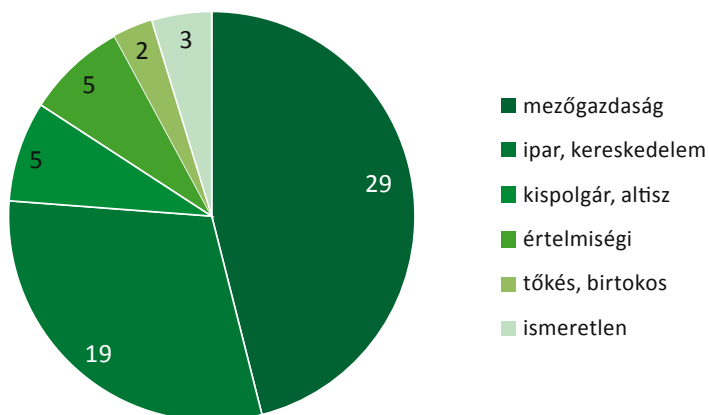

A periratokban 12 alkalommal szerepel beazonosíthatóan az apa nőtlen volta, 37 esetben pedig a körülményekből és az adatokból következtetni lehet rá. A házaspárak (szintén 12 fő) mindig hivatkoztak feleségük, családjuk eltartási nehézségeire a tartásdíj nagyságának megállapítása során.

6.5.4. Az apák foglalkozása

Az apák foglalkozása jelentős eltéréseket mutat az anyáékétól. Felük mezőgazdasági dolgozó, azon belül a legszegényebb réteg (kilenc fő napszámos és nyolc fő cseléd). A nyolc fő földműves már rendelkezik valamiféle birtokkal, a két kocsis, egy-egy juhász és vincellér pedig speciális ismeretei, szaktudása miatt a legmagasabb státusú közülük. Tehát korántsem annyira homogén mezőgazdasági foglalkozásúakról beszélhetünk, mint az anyák esetében.

10. ábra: Az apák foglalkozása

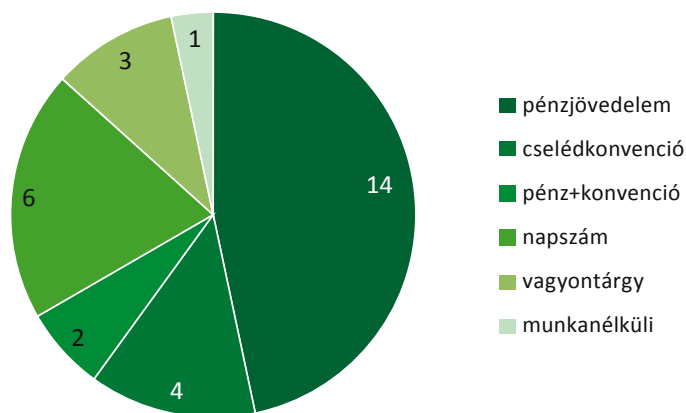

Harmaduk iparos vagy szolgáltató szektorban dolgozik (ács, asztalossegéd, kőműves, kőművessegéd, lakatossegéd, hentessegéd, kereskedő, kereskedősegéd, szabósegéd, sírásó, vajmester). Életkoruk alapján gyakran még nem önálló (vállalkozó), hanem a korabeli meghatározás szerint „segéd”. Az anyáktól eltérően az apák között megjelenik a csaknem tizedüket kitevő kispolgári-altiszti réteg (két csendőr, egy-egy postaaltiszt, MÁV segédtsízt, vonatkísérő), valamint az ugyanilyen arányú értelmiség (egy-egy orvos, igazgatótanító, postatiszt, főkönyvelő, diák). Szerepel a mintában egy malomtulajdonos és egy kisbirtokos községi bíró, akiket a vállalkozó/tőkejövedelemmel rendelkezők közé sorolhatunk. Összességében tehát foglalkozási, illetve társadalmi státusz szempontjából az anyáékénál jóval heterogénebb az apák összetétele.

6.5.5. Az apák jövedelmi viszonyai

14 esetben ismerjük összegszerűen az apák jövedelmét, négy esetben cselédkonvenciót kapnak, ami két esetben pénzzel is kiegészül. A hat fő napszamos esetben keresetük nincs számszerűsítve. Ezen túl három esetben a pontos jövedelem hiányában valamilyen jelentős vagyontárgyat (három db malom; egy db cséplőgép; két ház, 49 hold föld, sok állat), vagy egy esetben az apa munkanélküliségét vette figyelembe a bíróság.

11. ábra: Az apák jövedelme

Összesen tehát 30 esetben kapunk nehezen összehasonlítható adatokat az apák jövedelméről. A jövedelmek összehasonlításának problémájával nyilván a bíróság is szembesült, pl. a 8. esetnél a tartásdíj több volt, mint az apa készpénz-jövedelme.

A pénzjövedelmek átlaga 111 pengő²², de ez óriási eltéréseket mutat, mert a legalacsonyabb jövedelem 16,8, még a legmagasabb 350 pengő.

8. eset – A készpénzjövedelemlnél nagyobb tartásdíj (TML P. 1846/1936)

K. Irén és Gy. István gazdasági cseléd kapcsolatából 1936. február 13-án született K. Irén. 1936 augusztusában az édesanya megindította a gyermektartási pert, annak ellenére, hogy Gy. István peren kívül havi 6 pengő tartásdíjat ajánlott föl.

Feltehetőleg jóval magasabb tartásdíjat szeretett volna kapni, de a hiányos periratokból nem ismeretes sem a tartásdíj igénye, sem kereseti-vagyoni viszonyai. Gy. István konvencióját viszont ismerjük, mint gazdasági cseléd „...6 q búza, 10 q rozs, 8 m3 dorongfa konvenciója van, jár neki 300 négyszögöl kaszáló, 1200

²² Ha az átlag számolásába a konvención kívüli pénzösszeget is beleszámolom, ez az összeg 100 pengő alá esik. Ha viszont a konvenciót igyekszem pénzösszegre konvertálni, jóval kiegyensúlyozottabb ez a szám.

négyzögöl tengeri, 400 négyzögöl kert, jogosult egy tehenet tartani és két anyagöbét a szaporulataival. Negyedévenként 7 pengő készpénzt.”

A bíróság végül havi nyolc pengő tartásdíjat ítelt meg a gyermek részére, annak 16 éves koráig, az anyának pedig 62 pengő szülési költséget és anyatartást. Az ítélet indoklása szerint: *„A tartásdíj mérvének megállapításánál a bíróság figyelemmel volt a gyermek szükségletére, az anya társadalmi állására, az alperes kereseti vagyoni viszonyaira, s úgy találta, hogy a megállapított tartásdíj a gyermek elemi szükségleteit fedezi, s viszont ezt az alperes saját fenntartásának veszélyeztetése nélkül megfizetni képes.*”

Furcsa, hogy negyedévenkénti (azaz 3 havi) 7 pengős jövedelemből hogyan fizet valaki havi 8 pengő tartásdíjat saját eltartásának veszélyeztetése nélkül, az ítéletet azonban mindkét fél elfogadta. A magyarázat feltehetőleg a korabeli „béren kívüli juttatás” nagyságában keresendő.

6.5.6. A tipikus apa

Mint az elemzés során említettük, az apák csoportja jóval heterogénebb az anyákénál, ezért a tipikus apa képének a megrajzolása nehézkes. Másként fogalmazva a tipikus apa helyett az apák következő 2 típusát ismerhetjük fel:

1. Mezőgazdaságban vagy iparban dolgozó, az anyánál nem módosabb, azonban néhány évvel idősebb férfi, aki általában nőtlen.
2. Altiszt, értelmiségi, esetleg járadékos, az anyánál (esetenként jóval) magasabb jövedelmű és életkorú, akik között házasságban élő is előfordul.

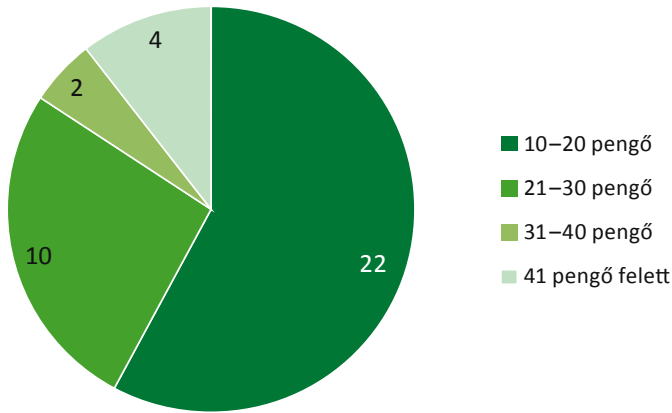
6.6. Az igényelt összegek

6.6.1. A tartásdíjigények

Az esetek kétharmadában fennmaradt tartásdíjigények alapján elmondható, hogy az anyák zömmel tizenegynéhány pengőt igényeltek (kilenc fő kereken 20 pengőt).

A legmagasabb tartásdíjigény havi 95, a legalacsonyabb 10 pengő, az átlagos tartásdíjigény 26,5 pengő volt. Ettől számosság tekintetében inkább lefele, mint felfelé tértek el.

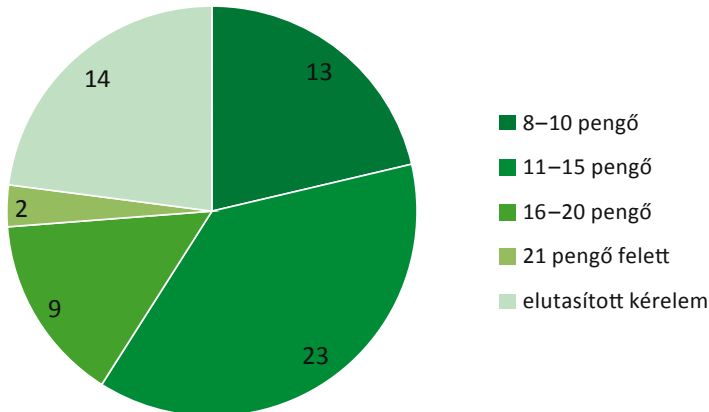
12. ábra: A tartásdíjigény összege

6.6.2. A megítélt tartásdíjak

A megítélt tartásdíjak összege az ítéletben mindig szerepelt, és mint korábban láttuk, a bíróság 47 esetben ítelt meg tartásdíjat, amelynek összege természetesen kevesebb volt az igényelt összegnél. A tartásdíj negyede tíz pengő alatti, fele 11-25 pengő közötti összeg. 16 pengőt meghaladó összeget már ritkán ítelt meg a bíróság, 20 pengő feletti összeggel pedig mindössze kétszer találkozunk. A legmagasabb megítélt tartásdíj havi 70 pengő, a legalacsonyabb havi nyolc pengő, de ezt kilenc esetben ítélte meg a bíróság.

13. ábra: A megítélt tartásdíj összege

Az átlagos megítélt tartásdíj összege 14,5 pengő. Ha ezt összehasonlítjuk az átlagos tartásdíjigénnyel, akkor megállapíthatjuk, hogy a bíróság átlagosan kb. a tartásdíjigény felét (54,6%-át) látta indokoltnak és ítélte meg. Érdekes meg-

említeni, hogy a gyermeknevelési pótlék összege ekkor havi 5 pengő volt²³, tehát ennek átlagosan kb. háromszorosa volt, amit az állam tartásdíjként megfelelőnek gondolt az apától átcsoportosítani az anyához a gyermek eltartására.

6.6.3. Születési-anyatartási kötelezettség és gyermekkelengye

A tartásdíjon túl a szülő nő más címen is igényelhetett összegeket a nemző apától. Ezek a következők voltak:

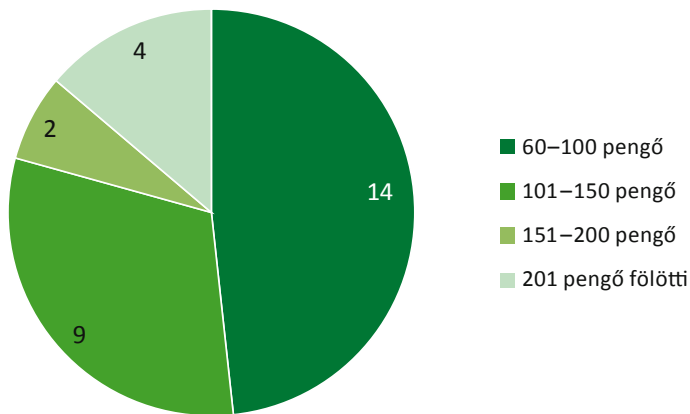
- A szülés miatti munkakiesés címén anyatartási díj.
- A szüléssel járó orvosi költségek megtérítése.
- A megszületett gyermek kelengyéje.

A bíróság ezeket „Születési-anyatartási kötelezettség és gyermekkelengye” néven általában egy kategóriában kezelte, de természetesen előfordult a tételenkénti megítélés is.

Az igényelt összeg

Az esetek felében az anya szülési és gyermekkelengye költsége ismeretlen, vagy az anya ezt nem igényelte. Az igénylés elmaradásának az oka, hogy azokban az esetekben, ahol a gyermek 2 évesnél idősebb volt a kereset beadásakor, a bíróság a születéstől eltelt idő hosszúsága miatt nem ítelt meg szülési-anyatartási és gyermekkelengye költséget.

14. ábra: Születési-anyatartási és gyermekkelengye igény

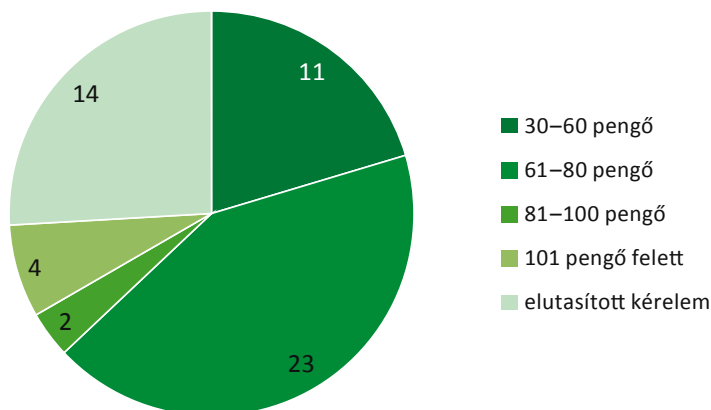
A legmagasabb igényelt összeg 340, a legalacsonyabb igényelt összeg 60, az átlagosan igényelt összeg 130,4 pengő volt.

²³ 1938. évi XXXVI. törvénycikk az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és a kohászatban alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékáról 6. §

A megítélt összeg

40 esetben ítélte meg a bíróság szülési-anyatartási költségre és gyermekkelengyére összeget.²⁴

15. ábra: Megítélt szülési-anyatartási és gyerekkelengye

Ezek negyede 30-60, fele 61-80 pengő közötti összegek, az átlagösszeg 76,7 pengő, amittől ismét csak inkább lefelé, mint felfelé tértek el. A legnagyobb megítélt összeg 150, a legalacsonyabb 30 pengő. A bíróság tehát az átlagosan igényelt összegnek csaknem háromötödét (58,8 %) ítélte meg.

7. A diskurzusok szerepe a tartásdíj megítélésben

A bírósági eljárásban zéróösszegű játszma zajlott, a bizonyítás azonban nehézségekbe ütközött, mert „Nagyon kevés esetben lehetséges gyermektartási perben a közösülés ténye mellett közvetlen bizonyítékot produkálni. Ilyen aktushoz nem szoktak a felek tanúkat hívni.” (TML P. 2401/1926) Ezért aztán kiemelt szerepet kaptak a döntésnél a felperesi és alperesi előadások, illetve ezek tanúvallomásokkal való bizonyítása, melyekből megelevenedik a valóság kinek-kinek a saját érdeke szerinti értelmezése. A bíróság ezek összevetéséből konstruálja meg azt a történetet, amit az uralkodó normákkal összhangban valóságként fogad el, és ez alapján történik a tartásdíj megítélése (és ez esetben mértékének meghatározása is) vagy elutasítása. Végső soron az érdemesség vagy érdemtelenség dől itt el.

²⁴ Előfordult, hogy az igény összege nem maradt fenn, csak a megítélt összeg nagysága, hiszen az a bírósági ítéletben mindig szerepelt.

7.1. *Felperesi előadások*

A felperesi előadásokból és a felvonultatott tanúk vallomásaiból a nemző apák ötféle viselkedési módja rajzolódik ki.

7.1.1. Házassági ajánlat

Az anyák egy része előadásában kifejtette, hogy a nemző apa megkérte a kezét, vagy legalábbis több alkalommal ígéretet tett a házasságra.

„Több éven át udvarolt nekem, és állandóan azt ígérte, hogy feleségül vesz engem. 1927 augusztus havában egy nagyobb társasággal kendert nyomni voltunk L. Mihály döbröközi lakosnál. Innen este az alperessel együtt távoztam, és ekkor az alperes rábírt arra, hogy vele lakásukra bemenjek, és ott vele nemileg közösültem.” (TML P. 2031/1928)

„K. I. lápafői lakossal 1927 év folyamán Szentpéteri pusztán (Gölle), hol akkoriban szüleivel szolgált és mi is ott laktunk megismerkedtem és így több ízben megfordult lakásunkon, hol állandóan velem foglalkozott, nekem szerelmet vallott és ígérte, hogy feleségül vesz, melybe szülei is beleegyeztek. Többszöri együttlétünk alkalmával arra is rávett, hogy vele is közösüljek, ami ellen szabadkoztam, de házasságot ígért és így a rábeszélésnek engedtem. (TML P. 3179/1929)

„...hosszabb ideig udvarolt nekem, és házasságot ígért, sőt 1928. év júniusában szüleimtől meg is kért engem, és egymás közt eljegyeztünk ezen időtől fogva 1928. augusztus végéig velem többször nemileg közösült, aminek következtében teherbe ejtett...” (TML P. 2502/1929)

7.1.2. Szerelmi viszony

Ha nem volt házassági ajánlat, akkor a szerelmi viszonyt jelölték meg felperesek, ami leginkább a mai járáshoz hasonlatos kapcsolatot jelentett.

„...1927 évi augusztus havától 1928 évi december hó közepéig szerelmi viszonyt folytattam és ezen viszonyunkból kifolyólag vele több ízben nemileg közösültem.” (TML P. 2654/1929)

„...évek óta köztudomású Döbröközben az, hogy alperessel szerettük egymást, összejöveleken, mulatságokon engem kísért, engem táncoltatott.” (TML P. 2031/1928)

„D. József (...) gazdasági cseléd alperes házassági ígérettel elcsábított s vele Tüske puztán 1925 január havától 1927 január haváig szerelmi viszonyt folytattam.” (TML P. 1124/1927)

7.1.3. Csábítás

A csábítás, mint láttuk megjelent a szerelemi viszonnal együtt, illetve önállóan is. Ilyenkor általában nem esik szó házasságról, de egy egyoldalúan szoros kapcsolat vélelmeződik a nő részéről:

„...függő helyzetemet kihasználva, engem ki feddhetetlen életű, érintetlen és tapasztalatlan voltam elcsábított, tehát férjhezmenési lehetőségeimet csökkentette...”. (TML P. 4004/1937)

A csábítás sajátos esete, amikor az autófuvarozó H. István elhívja Sz. Katalint autókirándulásra

„...ez alkalommal elmentünk a nyergespusztai erdő felé, ahol közöszültünk. A viszonynak az lett a következménye, hogy teherbe estem és 1930. június 10-én Tibor nevű gyermekem született.” (TML P. 1512/1932)

Az elcsábítottak az őket ért kárt és szégyent is kihangsúlyozták:

„Alperesék tönkretették az életemet, s mint érintetlen és tapasztalatlan leány férjhezmenetelem megghiúsult, illetőleg tönkre lett téve, az ebből eredő kárigényemet külön per útján fogom érvényesíteni.” (TML P. 66/1937)

„Anyámat sírba vitte a szégyen. Férjhez menni nem tudok, különösen nem úgy, hogy alperes gyermeke olyan tartásban és neveltetésben részesüljön, mintha törvényes gyermek volna.” (TML P. 987/1936)

7.1.4. Erőszak

A nemi erőszakkal való érvelés ritkán fordult elő, ezekben az esetekben azonban nem találtam olyan iratot, mely szerint az apát büntetőjogilag is elmarasztalták volna. Sőt feljelentésre utaló irat sem volt fellelhető, ezért arra következtethetünk, hogy a nemi erőszak (ha meg is történt) a pertaktika része volt.

„...aki az egyetlen férfi, akivel egy ízben nemi érintkezésem volt. Ugyanis 1925 tavaszán W. Mihály ecetgyárosnál szolgáltam és ez alatt történt, hogy én B. Sándoréktól 1925. május 19-én este hazamentem, Sz. István hazakísért és ellenkezésem dacára ajkamat befogva, velem nemileg közöszült.” (TML P. 2401/1926)

M. Máriát az alperes egy nap alatt háromszor erőszakolta meg.

„A szőlőhegyen történt az erőszak, az első M. Mária apjának a borospincéjében, amikor az apa elment, a második a csendőr borospincéjében, a harmadik a szőlőhegyről hazafele menet.” (TML P. 1324/1932)

7.1.5. Élettársi kapcsolat

Azokban az esetekben, ahol a felek korábban együtt éltek, az apák elismerték az apaságot. Meglehetősen nehéz is lett volna ezt tagadni, hiszen maga a házasság nélküli együttélés legitímálta azt. Ilyen esetekben a felek visszafogottabban nyilatkoztak egymásról. Ez a nyilatkozat típus tulajdonképpen önálló kategóriát képezne, azért soroltam mégis az anyai nyilatkozatokhoz, mert ilyenkor az anyának olyan bizonyító erő volt a kezében, ami szinte lehetetlenné tette a per elvesztését.

Az anyai felvetésre az apák általában a tartásdíj összegszerűségét kifogásolták: „K. I. három és fél éven át együtt lakott és szerelmi viszonyt folytatott velem 1927. március haváig.” „Alperes elismerte, hogy a gyermek tőle való (...) az összegszerűséget kifogásolta.” (TML P. 1530/1927).

Vagy meglehetősen tárgyilagosan adták elő, hogy: „Igaz ugyan, hogy a gyermek megszületése után szó volt közöttünk esetleg házasságról, a házasság azonban felperestől való elhidegülésem miatt elmaradt.” (TML P. 2684/1937).

7.2. Alperesi előadások

Az apák előadásai alapján az anyák háromféle viselkedési típusba sorolhatók. Ezek között azonban sokkal szorosabb volt az átjárás, mint az előző esetekben. Feslettség esetén például a szabadszerelemhez hasonlatos viselkedést igyekeztek bizonyítani, ami időnként kiegészült pénz elfogadással is, ami viszont már a prostitúció jellemzője.

7.2.1. Feslettség

A feslettség, mint erkölcsi romlottság gyakori hivatkozási alap volt az apák részéről.

„...felpereshez Kurdon (község a Dombóvári járásban, V.I.) léte alatt nagyon sokan jártak, erkölcstelen életmódja közismert volt és e miatt a falu lakossága el is akarta a faluból távolítani.” (TML P. 1140/1934)

„...közismert feslett erkölcsű nő volt, aki állandóan késő éjjel felügyelet nélkül volt látható idegen férfakkal az utcán” (TML P. 463/1932)

Jeleztem már az érvelési kategóriák elkülönítésének nehézségét, mert a feslettség gyakran együtt járt az anyagi előny valamilyen formájával:

„...felperessel abban állapotott meg, hogy ha (a tanú, V.I.kiegészítése) befizeti őt egy mulatságra, úgy vele közösülni fog. A tanú felperes kérelmének eleget tett és a mulatság után az Erzsébet uccában, a Szt. Florián szobor mögött, a Szauter féle ház uccára nyitott udvarán közösültek.” (TML P. 2168/1933)

Sőt a „*szerelmi viszony*” kifejezéssel is:

„A felperessel csak egyszer közösültem, 1925. május 19-én, és azért is fizetem neki 25 000 K-t. (...) Ugyanebben az időben a felperes más férfiakkal is folytatott szerelmi viszonyt és a közösülésekért pénzt fogadott el.” (TML P. 2401/1926)

7.2.2. Prostitúció

A 3. fejezetben már bemutattam a prostitúció összetett voltát. A feslettség már alkalmi prostitúcióba ment át, amikor a közösülésért fizetett árat, esetleg az árról való alkut hangsúlyozták az alperesek.

„...de felperes erkölcstelen életet élt, azért is, mert ugyanezen időben más iparossegédekkel mindig előre kialkudott árért 1.50 P.-től 5 P.-ig közösült. Az alkudozás mindig az udvaron folyt, és csak azután engedte be a cselelőszobájába, amikor már az ellenszolgáltatásba megegyeztek.” (TML P. 2646/1929)

„...én először 1 P.-öt ajánlottam fel, azonban felperes kevesellte, majd 2 P.-öt ajánlottam és ekkor hajlandó volt velem közösülni.” (TML P. 1121/1934)

„Ő 10 pengőt kért, én 3 pengőt ígértem, mire ő a 3 pengő előre való fizetése ellenében hajlandó volt velem eljönni.” (TML P. 233/1933)

7.2.3. Hivatásos prostitúció

Az engedéllyel rendelkező hivatásos prostituáltak esetén (ha ezt irattal bizonyítani tudta), az alperes biztosan megnyerte a pert, mert ez esetben az apa személyét nem lehetett megállapítani: „*Felperes hatósági engedéllyel rendelkező hivatásos kéjné volt Dombóváron és a közösülés a nyilvános találka házában történt.*” jelezte az egyik perbe fogott férfi, és ezt bizonyítani is tudta. (TML P. 446/1934)

7.3. A bírósági ítélet

Az ítéletek elemzése során három típusba sorolható kifejezéseket olvashatunk a tartásdíj összegének megállapításakor:

1. A gyermek szükséglete.
2. A felperes (anya és gyermek) társadalmi állása.
3. Az alperes (apa) fizetőképessége.

Az 53 fennmaradt indoklásban azt vizsgáltam meg, hogy hányszor szerepelnek az egyes, imént felsorolt, illetve ezekhez hasonló kifejezések.

7.3.1. A gyermek szempontjai

A gyermek szükségletei

A „*gyermek szükségletét*” 34 esetben vette figyelembe a bíróság, ami az esetek 64,1 százaléka. Két esetben a felmerült szükségleteket, egy-egy esetben a „*gyermek megélhetésének a biztosítását*”, illetve a „*gyermek tartására pedig ma 15 P. kell*” szókapcsolatot vették figyelembe. Tágan értelmezve és szövegszerűen kiemelve tehát azt, hogy mi a gyermek szükséglete, az esetek kétharmadában (71,7%, 38 eset) vették figyelembe.

A tartásdíj mértéke

Nyolc esetben (15,1%) vette figyelembe a bíróság, hogy a „*tartásdíj fedezi-e a gyermek szükségletét.*” Három esetben arra voltak tekintettel, hogy a „*megállapított összeg fedezi-e a rendeltetését.*” A hangsúly mindkét esetben a „fedezi” (kiemelés V. I.) szavon van. Az első esetben legalább akkora hangsúllyal, mint a gyermek szükségletén, a második szókapcsolatban viszont a gyermek szükséglete már csak áttételesen jelenik meg. 11 esetben (20,7%) vette figyelembe a bíróság, hogy a megítélt összeg elég lesz-e a gyermek eltartására, pl. „*rendeltetésükre elégségesek*”. A pusztán szükségleten túl a tartásdíj nagyságának megemlítése, vagy másként fogalmazva a szükséglet tágan vett értelmezése az esetek kétötödében (22 eset, 41,5%) fordult elő.

7.3.2. A felperes (anya és gyermek) társadalmi állása

33 esetben (62,3%) hivatkozott a bíróság „*a felperes társadalmi állására*” a tartásdíj nagyságának megállapításakor, ami csaknem eléri a gyermek szükségleteinek arányát. A társadalmi állás megállapításakor figyelembe vették:

- az anya iskolai végzettségét,
- az anya foglalkozását,
- az anya szüleinek foglalkozását.

Mivel, mint láttuk, zömmel alacsony társadalmi állású anya szült törvénytelen gyermeket az esetek kb. felében a magasabb társadalmi állású apának, ennek a szempontnak a figyelembevétele lehetetlenné tette a magasabb összegű tartásdíj kifizetését. Másként fogalmazva, a társadalmi állás figyelembevétele mintegy blokkolta, de legalábbis alacsonyabb szintre szorította a szükséglet figyelembevételét.

7.3.3. Az alperes (apa) szempontjai

Az alperes vagyoni-kereseti viszonyai

30 esetben vette figyelembe a bíróság az *„Alperes vagyoni-kereseti viszonyait”*, ami az esetek 56,6 százaléka. Ezen túl egy-egy esetben vette figyelembe a bíróság, hogy az *„alperesnek nincs vagyona”, „alperes átlagos kereseti lehetőségét”, „alperes kereseti lehetőségéhez képest”*. Összesen tehát az alperes kereseti-vagyoni viszonyait 33 esetben (62,3%) vette figyelembe a bíróság, ami megegyezik az anya társadalmi állásának figyelembevételével.

Alperes meg tudja-e fizetni a tartásdíjat

19 esetben, (35,8%) vette figyelembe a bíróság, hogy *„alperes vagyonromlása, anyagi romlása nélkül meg tudja fizetni”* a tartásdíjat. Hét esetben pedig azt, hogy *„alperes saját megélhetésének (fenntartásának) veszélyeztetése nélkül”* meg tudja-e fizetni a tartásdíjat. Összesen tehát 26 esetben (49%) vette figyelembe a bíróság az alperes kereseten túli teherbíró képességét.

Alperes hozzátartozói

Hét esetben vette figyelembe a bíróság, hogy *„a hozzátartozók tartásának veszélyeztetése nélkül”* meg tudja-e fizetni alperes a tartásdíjat. Hozzátartozók alatt az alperes szüleit, feleségét, gyermekeit értették, ezen túl konkrétan fogalmazva egy-egy esetben vették figyelembe *„alperes nős voltát”, „alperes családi állapotát”* illetve *„törvénynél eltartásra kötelezett törvényes felesége megélhetése veszélyeztetve volna”*.

Alperes hozzátartozóinak szükségletét összesen tíz esetben (18,8%) vette figyelembe a bíróság.

7.3.4. Egyéb szempontok

Egy-egy esetben, azaz ritkán vette figyelembe a bíróság *„A felperes keresetét”,* illetve azt, hogy *„az összeg felperes kereseti igényét kielégítse”*. Önmagában tehát a felperesi kereset és igény nemigen alapozta meg a tartásdíjat a gyermek szükséglete és a társadalmi állás nélkül.

Hasonlóan, egy-egy esetben olvashatjuk *„A jelen gazdasági helyzetet”,* illetve a *„mai viszonyok mellett”* megfogalmazást, amelyek lényegében egymás szinonimái.

7.3.5. Az ítélkezési szempontok megoszlása

Csaknem azonos arányban, az esetek kétharmadában vették figyelembe az anya és a gyermek társadalmi állását, a gyermek szükségletét, az alperes kereseti-vagyoni viszonyait. Tehát ugyanolyan fontos volt a társadalmi állás, mint a gyermek szükséglete, valamint az a jövedelem, amiből a tartásdíjat fizetni kell. A legmeglepőbb számunkra az anya és a gyermek társadalmi állásának ilyen magas arányú kihangsúlyozása a tartásdíj megállapításánál, hiszen ok-okozati összefüggés látszólag nincs. Ez azonban csak látszólag van így, hiszen pontosan ez az indoklás „blokkolta” a többi szempontot, és nem tette lehetővé nagyobb arányú szolidaritás megvalósulását. Azaz az érdemesség és érdemtelenesség régi ellentétének a megjelenését láthatjuk a tartásdíj megítélésében. Jelen esetben a törvénytelen gyermek, aki a nem megfelelő (jogilag és társadalmilag támogatott) családba(n) születik jelenti az érdemtelen kategóriát.

A jövedelmüket az apák (az alacsonyabb tartásdíj reményében) általában igyekeztek kevesebbnek feltüntetni, ezért a jövedelem mellett a vagyoni helyzet is befolyásolta a tartásdíj nagyságát. Sőt, a vagyoni-jövedelmi viszonyok önmagukban nem elégségesek, hiszen a nemző apának is el kellett tartania magát, illetve a társadalmi állását fenn kellett tartania (hiszen ezt nála is figyelembe vette a bíróság), vagyonromlás tehát nem következhetett be a tartásdíj miatt. Előfordulhatott az is, hogy a vagyon nehezen mobilizálható tárgyakból állt, sőt mint láttuk, a pénzjövedelemhez képest magasabb összegű tartásdíjat is megítéltek, amit a korabeli „konvenció” azaz a természetbeni, vagy ha úgy tetszik „béren kívüli” juttatás nagysága magyaráz.

Az esetek kétötödében vették figyelembe, hogy a tartásdíj fedezi-e a gyermek szükségletét. Nehéz elválasztani a „szükséglet” értelmezésének figyelembevételét a „fedezi-e szükségletét”, „fedezi-e rendeltetését” értelmezésétől. Úgy érezzük, ez utóbbiak a szükséglet tágabb értelmezését jelentik, ugyanakkor ezek inkább egymást kiegészítő, mintsem kizáró fogalmak.

Az esetek hatodában vették figyelembe a felperes hozzátartozóit. Az apának lehetett családja (akár felmenői, akár leszármazói), akiket szintén el kellett tartani. Ez a hatodnyi arány akár magasabb is lehetne, ha a nemző apák jelentős része (háromötöde) nem nőtlen családi állapotú lenne.

Összegzés

Kutatásomban a gyermektartási perekon keresztül azt a szociálpolitikai helyzetet mutattam be, amikor az informális szociális gondoskodás már nem elegendő egy probléma kezelésére, a formális szociálpolitika pedig még nem tudja kezelni a problémát.

Fontos jellemzője ennek a tartásdíjban megjelenő szociálpolitikai jellegű (szociális ellátást helyettesítő) ellátásnak, hogy a korabeli joggyakorlat a jogszabá-

lyokból következően a gyermek, illetve az anya társadalmi állására tekintettel határozta meg a tartásdíj nagyságát (azaz a redistribúció mértékét). A szükséglet ehhez igazodóan vette figyelembe, így a társadalmi mobilitást erősen fékezte a bíróság szemlélete, amit az állampolgári egyenlőség és szolidaritás súlyos torzulásaként értelmezhetünk.

A szemléletváltást, az általánosnak és egységesnek tekintett szükséglet figyelembevételét, a már említett 1946. évi XXIX. törvény, illetve az 1952. évi IV. törvény (a családjogi törvény) hozta meg. Ez utóbbi a társadalmi állás helyett a szükséglet figyelembevételét írta elő a tartásdíj megállapításánál (Molnár, 1954: 3–6). Ha azonban tágabb kontextusban vizsgáljuk a jelenlegi jóléti politikát – pl. a gyermekek utáni adókedvezmény esetében –, valami hasonlót láthatunk: a magasabb jövedelmű (társadalmi állású) rétegek gyermekei után magasabb juttatás jár, mert az alacsony keresetűek nem tudják kihasználni a teljes összeget.

A gyermektartásdíj fizetési kötelezettségének a kikényszerítése tehát felfogható az állam korai szociális jellegű beavatkozásai egyikeként. Lényege a családtagok kötelezettségeinek meghatározása és kikényszerítése. A reguláció, mint szociálpolitikai eszköz, hasonló a munka világának szabályozása keretében megjelent minimálbérhez, ahol a munkáltató és a munkavállaló közötti transzfert, valamint a társadalombiztosításhoz, ahol az intertemporális transzfert szabályozzák. A gyermektartásdíj (maradványként) az állami szociálpolitika, illetve családpolitika kialakulása és kiszélesedése után is fennmaradt, és belesimult a rendszerbe, annak egyik sajátos elemeként. Gondoljunk csak a tartásdíj állam általi megelőlegezésére.

A rendszerváltást követően hazánkban is jelentősen emelkedett az élettársi kapcsolatok, az egyszülős családok és a szinglik száma. Hogy ezen jelenségeket megérthessük, ahhoz nem elég a jelen folyamatait, illetve a témával foglalkozó külföldi szakirodalmat tanulmányozni. Szükséges a magyar előzmények vizsgálata, hiszen a törvénytelen születés ezen jelenségek egyik „evolúciós” előképe lehet.

Irodalom

- Ájus Ferenc – Henye István (1992): Orozva csinált kölkök – A házasságon kívüli születések története Magyarországon, 1880-1910. In: *KSH Népeségügyi Kutatóintézet Történeti demográfiai Füzetek*, Budapest 1992/1
- Balogh Judit (1996): *Német–magyar párhuzamok a törvényesítés (legitimatio) intézményének történetében*. Miskolc: Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica Tomus XII.
- Balázs Kovács Sándor (2000): A megcsúszott lányok és a házasságon kívül született gyermekek helyzete a Sárközben. In: *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XXII.*, Gaál Attila (szerk.). Szekszárd.
- Birher Nándor – Boros István – Kocziha Mihály – Kolozsi Pál – Stummer Attila – Sztráray-Kézdy Éva (2014): A kvantitatív szövegelemzés mint előrejel-

- zési lehetőség. *Pénzügyi Szemle Online Paper*. <http://www.penzugyiszemle.hu/tanulmányok-eloadasok/a-quantitativ-szovegelemzes-mint-elorejelzesi-lehetoseg>, (utolsó letöltés 2015. április 21.)
- Carvel, Terell (2004): Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”, *Politikatudományi Szemle*, 2004. 4. szám.
- Cziglányi Aladár (1939): *A tartásjog rendszere és szociálpolitikája*, Pécs: Dunántúl Nyomda.
- Cseh-Szombathy László (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Csorna Kálmán (1929): *A szociális gyermekvédelem rendszere*. Budapest: Eggenberger.
- Esztergár Lajos (1936): *A szociálpolitika tételes jogi alapjai*. Pécs: Kultúra Könyvnyomdai Műintézet.
- Ferge Zsuzsa (1986): *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest: Magvető kiadó.
- Ferge Zsuzsa (1991): *Szociálpolitika és társadalom*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadó.
- Foucault, Michael (1998): A diskurzus rendje. In: Foucault, Michel: *A fantasztikus könyvtár*. Vál. és ford.: Romhányi Török Gábor. Budapest: Pallas Stúdió - Attraktor Kft.,
- Gyáni Gábor (1983): *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Gyáni Gábor (1992): *Bérmunkásainak és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1992.
- Gyáni Gábor (2000): Budapest története 1873–1945 In.: Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára.
- Gyáni Gábor (1997): *A mindennapi élet, mint kutatási probléma*. Aetas 1997/1.
- Hattyuffy Dezső (1900): *A gyámhatósági közigazgatás kézikönyve*. Budapest: Politzer Zsigmond és fia kiadása.
- Karády Viktor (2012): *Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola
- Laky Dezső (é. n.): *A törvénytelen gyermekek Budapesten*. Budapest.
- Máday Andor (1908): A család átalakulása és a feminizmus. In: *A társadalom*. Stein Lajos (szerk.). Budapest: Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat.
- Molnár János (1954): *A gyermektartási perek*. Budapest: Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó.
- Nagy Janka Teodóra (1994): A keresztapaság a Külsőrekecsini csángóknál. *Néprajzi Látóhatár*, 1994/1-2.
- Pálosi Ervin (1927): *Budapest kriminalitása és mortalitása az 1909–25. években*. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala

- Rácz Andrea (2012): *Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények: Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttek iskolai pályafutásának, munkaerőpiaci részvételének és jövőképeinek vizsgálata*, Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Rácz Andrea (2016): *Gyermekvédelem, mint fragmentált társadalmi intézmény: A korporált szülőség értelmezése a hazai gyakorlatban*, Debrecen: Debrecen University Press, 2016.
- Simonik Péter (2007): *Szociális érzékenység vagy gazdasági érdek? Munkásjóléti intézmények a magyar bányáiparban a két világháború között*: Ph.D disszertáció. Budapest: ELTE TÁTK
- Somlai Péter (2002): *20 év*. Budapest: Új mandátum Könyvkiadó.
- Szél Tivadar (1929): *A születések alakulása Budapesten és az európai nagyvárosokban*. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.
- Szikra Dorottya (2008): A szociálpolitika másik arca. Favédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. In: *Századvég, Új folyam*, 48. szám.
- Szikra Dorottya (2010): Családtámogatások Európában történeti perspektívában. In: *Családpolitikák változóiban*. Simonyi Ágnes (szerk.). Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet
- Szokolai Leó (1939): A törvénytelen gyermek. In: *Mai Magyar Szociálpolitika*, Mártonffy Károly (szerk.). Budapest: Állami nyomda.
- Szöllősi Gábor (2012): *A társadalmi problémák konstrukcionista elméletének alapjai*. Z-press Kiadó.
- Tárkány Szücs Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Gondolat kiadó.
- Tóth Zoltán (1989): *Szekszárd társadalmi a századfordulón*. Budapest: Akadémia Kiadó
- Ungvári Krisztián (2013): *A Horthy-rendszer mérlege – Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Budapest: Jelenkor kiadó.
- Varga István (2008): Törvénytelen születésű személyek mobilitási lehetőségei Magyarországon a két világháború között, In: Némédi Dénes, Szabari Vera (szerk.) *Kötő-jelek 2007: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar
- Wenzel Gyula (1863): *Magyar és erdélyi magánjog rendszere*. Buda: Kir. Egyetemi Nyomda.
- Westermarck, Edward (1910): *Az emberi házasság története*. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt.
- Az 1930. évi népszámlálás (1932) I. rész Demográfia adatok községi és külterületi lakóhelyek szerint, Budapest 1936.
- Történeti statisztikai idősorok 1867–1992, I. kötet. Népeség-népmozgalom. Budapest: KSH.

Jogszabályok

1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról
1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról
1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiára való beiratkozás szabályozásáról
1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről
1930. évi XVIII. törvénycikk Budapest székesfőváros közigazgatásáról
1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról
1938. évi XXXVI. törvénycikk az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és a kohászatban alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékáról
1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról
1941. évi XV. a házassági jogról szóló 1894:XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről
1946. évi XXIX. törvény a házasságon kívül született gyermek jogállásáról
1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról
- 30.000/1947. I. M. számú rendelete a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946:XXIX. törvénycikk hatálybaléptetése a polgári törvénykezés körében való végrehajtása tárgyában